

A KLASSZIKUS REALIÁK TANÍTÁSÁNAK MÓDSZERÉHEZ.

(Befejező közlemény.)

Ezen felosztás szerint valamennyi reália valamennyi osztályban keretbe szorítva, még pedig osztályok szerint fokozódó mértékben előfordulhat. A négy alsó osztályban a reáliák *a)* mindig csak az olvasmányokkal kapcsolatban, *b)* igen röviden, *c)* a konkrétak, a plastikusabb lelki szemléletnek inkább megfelelők (pl. hadügy, magánrégiségek) részletesebben, *d)* az elvontabb gondolkodást igénybevevők (pl. vallásügy; ez különben a gymnasiumi tanításban némi vonatkoztatással a keresztyén vallásra)* kevésbé részletesen, *e)* s valamennyi lehetőleg a más tantárgyban illetőleg osztályokban is előfordult rokon ismeretekkel asszociálva, s lehetőleg az olvasmány alapeszméjének uralma alatt összetartva, magyaráztassanak. Rövidsége és kapcsolásra azért is törekedni kell, mert ezen osztályokban — mint már mondtuk — a gyermek, a lelki erőit a sok tanár alkalmazásával úgy is károsan megosztó sok tantárgy, továbbá értelmét ugyancsak megfeszítő grammatikákkal nemcsak nagyon igénybe van véve, hanem figyelme s érdeklődése is nagyon szét van darabolva. A Dávid-féle nyomtatott præparációkban található reáliák (kár, hogy a többi tantárgyakra való hivatkozás, tehát koncentráció nélkül) nagyon is elégségesek, ha nem bőveek.

A három (illetőleg négy) alsó osztályban a reáliák alárendeltebbek lévén, sokkal inkább esnek az olvasmányokban rejlő tartalomnak és tanulságoknak szempontja alá, semhogy azokkal együtt s azoktól többé-kevésbé függetlenül oly specializálható eszmék kifejtésére szolgálhassanak, a melyenek szempontjából a felső osztályokban már nemcsak az összegezhető reáliákat, hanem az elismételendő auctorokat is olvasnunk kell, még, pedig, első sorban azért, mivel nemcsak a régiebb, hanem az

* Lüttgert (Jahresberichte über das höhere Schulwesen, herausgeg. von Conrad Rethwisch, XII. Jahrgang 1897. VI. 21.) vizsgálva, hogy a régi nyelvek tanítása, különösen az olvasmányok a felső osztályokban mennyire támogatják a vallásoktatást, e czélra Cicero: De natura deorum-ját ajánlja, s bár nagy összehasonlítástól óvakodni kell, mégis: Aus Gründen der Konzentration schon sollte der Lehrer der alten Sprachen dem Religionslehrer in die Hände arbeiten. Bildet doch der religiös-sittliche Factor bei den Alten eine Hauptseite ihres Kulturlebens, in welches der Schüler einzuführen ist.

újabb tantervekben is a tantárgyak természetében is az egymást föltételező s nagy terület bekerítésére alkalmas (ethikai-physikai, formális és materiális) határok közt mozgó vezérgondolatok arra utálhatnak bennünket, hogy ezen, úgy szólván a nagyot a kicsinyben kitüntető szempontokat az egyes tantárgyaknak különösen előrehaladottabb tanításában érvényesítsük.

Az előirt auctorok műveinek keretében az olvasmányok ideális elrendezése a négy felső osztályban tehát az volna, ha itt *a)* minden osztályban a gondolatok megbővítésére és a gondolkodás irányainak meghosszabbítására legalább is kétféle, még pedig minőségeikben ellenhatású, úgy mint hadi (vagy magánrégiségi) és vallási (vagy állami) régiségek (vagyis reális reáliák és ideális reáliák) fordulnának elő. Erre igen alkalmas Livius, a kinek themáját képezi: a római nép hivatása a világoralomra, az istenség által meghatározva és a rómaiak virtusa által keresztülvive. *b)* Ha az állami reáliák összekötve főleg a vallásiakkal együtt adatnának elő. Az Aeneis (melyről Nägelsbach mondja: Ein Reflex ist der gesammten Grösse Roms, ein Nachhall seiner ganzen Geschichte) erre igen jó. *c)* Ha az állami és vallási reáliák erkölcsi eredményei is bemutatattatnának alkalmas olvasmányok (Cicero beszédei, még inkább Aeneis VI. éneke) alapján. *d)* Ha a valamennyi reáliából kivethető vagy kifejlődő erkölcsi eszmék * (Cicero: De officiis-e s Horatius alapján);

* Alkalmas például kínálkozhatik a «Pro Sestio» beszéd is, mely — alárendeltebb személyi tekintetei mellett is — emelkedettebb eszmékben bővelkedvén, a tanulóknak következő igen alkalmas sociál-ethikai tanulságokat rejt magában: A közügy érdekében véghezvitt tettek mindig nagybecsűek. A haza érdekében véghezvitt tettek nemcsak dicsérendők, hanem közeliismeréssel is méltatandók. Az ember a hazáért nagy áldozatokat hozzon s érte életét is feláldozni kész legyen. Az életnek a hazáért való veszélyeztetése árán szerzett érdemek nyomában nagy dicsőség jár. A haza régi intézményeit és törvényeit tisztelni kell. A haza régi intézményeinek s törvényeinek megsértése — különösen az ezek védelmére rendelt hivatalnokok részéről — bűn. Az állam régi intézményei (a vallásos intézmények, a jóslatok, a hatóságok hatalma, a tanács tekintélye, a törvények, az ősök szokása, a törvényszékek, az igazságszolgáltatás, a közhitel, a tartományok, a szövetségesek, a birodalom dicsősége, a hadügy, a kincstár) a tisztességes békeélvezetnek oltalmazói. A különösen tiszteletre méltó helyeken (illetőleg gyülekezeten, pl. a comitiákon, a játékokon) mutatkozó közérzetlet igen becstülésre méltó. A nemes közérzetletnek (pl. a részvétnek) önkéntes nyilvánítását megakadályozni nem szabad. A magát törvényeken tultevő erőszakosság ellen önmagát (mint Sestius és Milo tette) védeni jogos. A gonosz előéletű és jellemű államférfiutól a haza sok hasznot nem várhat. Az ország kormányát kezükben tartóknak utja — főleg

vagy ezeknek összeredménye, a társadalmi ellentétekben mozgó tanulságai bemutattatnának. Sallustius és Tacitus erre nézve igen tanulságos. A göröggel és görögpótlóval még szerencsésebbek vagyunk, mert itt kevesebb auctor. olvasásával ugyanezen czélokat érhetjük el...¹ Ezen eljárásra bennünket az ókori klasszikai műveltségnek számos bonyolódáson átment, de mindig irányeszmék szerint tisztázódó természete is indíthat. Rethwisch igen helyesen mondja: ² «Andererseits aber ist das Ideale wichtiger, als das Reale, und deshalb darf die Behandlung der Realien gerade bei einem Dichter, und sei er auch Horaz, mit seinem Reichthum an Alterthümern nicht übermässigen Raum einnehmen und dem Eindringen in das Geistige und Seelische, in die Geisteswelt, Abbruch thun». Különösen Horatius az, kinek költeményeit azért is, mivel ezekben számos eszmeáramlat nyer megtestesülést s ez oknál fogva nagy szerepet játszik benne az oktató elem, az irodalmi tanítás és a legfőbb eszmék összefoglalására igen megfontolt — (tankönyveinkben még mindig nem elég szabatosan megoldott) — tervszerűséggel kell olvasnunk.³ Költeményeiben általános elveket, erkölcsi tantételeket találunk. Főjellemvonása a stoikus bölcsélet ezen tana: a természettel megegyező életmód. Költeményei — szerzőjük lelkének tükréeké — nem a szív indulatait, vágyait, nagyravágyását táplálják, hanem az értelmet irányítva; azoknak önmagokkal s az élet követelményeivel való kiengesztelődését czélozzák. E — hogy úgy mondjam — nem lélekháborító, hanem lélekcsendesítő, szenvedélytelen költészetnek alapját a római birodalom akkori állapotában s Horatius szelid egyéniségében találjuk. Az állami béke, a családi, az egyéni boldogság utáni vágyakozás, a zilált állapotok helyett nyugodt foglalkozások óhajta Horatius költészetében élénk

viharos időkben — rögös. A nagy jellemek a hazáért sokat képesek elszenvedni, ezeket utánozzák az ifjak. A jobbak közérzete szerint eljárónak tettei nemcsak igazoltak, hanem erkölcsösek is. Azt, a ki valaki iránt érdemeket szerzett, ez utóbbi részéről megilleti a kegyelet, kivált ha az úgy is derék ember. P. Sestiusnak minden terve s egész tribunságának iránya az volt, hogy a lesújtott s megrendített köztársaságon segítsen. Cicero a haza védésében a maga példájának követésére inti az ifjakat.

¹ V. ö. Willmann i. m. II. 518. l.

² Jahresberichte über das höhere Schulwesen. Conrad Rethwisch. VI. Jahrgang. 1891. IV. 80. l.

³ Lásd erre nézve Dettweiler: Didaktik und Methodik des lateinischen Unterrichts 214. l. és Gymnasium 1897. 648. s köv. l.: In welcher Reihenfolge sollen wir die Horazischen Gedichte lesen? Nálunk is e kérdéssel pár értekezés foglalkozik: Szathmárnémeti főgymn. ért. 1892/3. és pápai év. ref. ért. 1896/7.

visszhangra talált. S ez az oka, hogy alig, vagy nem is volt költő, ki a társadalmi állapotokra, az erkölcsi közvéleményre és pedig az egyöntetűbb közvéleményre akkor, midőn a béke, a jogrend és görög-római műveltség problémái a legnagyobb államférfiakat is foglalkoztatták, oly nagy hatást gyakorolt volna költészetével, mint Horatius. Költészete foglalkozik politikai, tágasabb s szűkebb társadalmi és egyéni dolgokkal s kérdésekkel. Költészetének megértése az élet fontos kérdéseiről szóló komoly elmélkedések miatt elegendő történeti fogalommal s már reflex-talóbb és némi bölcselkedő képességgel bíró elmét kíván. Cicero mondja ugyanis (*Tusc. Disp. III. 1—3.*):¹ «nem lenne ugyan szükségünk semmiféle bölceletre, ha az erénynek természet által belénk oltott csirái zavartalanul maguktól fejlődhetnének. De mert születésunktől kezdve, szüntelenül visszas és álképzetek befolyása alatt állunk, azokat dajkatejjel beszívjuk, a szülőktől, tanítóinktól, költőinktől s végre a néptől, mely között élünk, folyton folyvást téveszméket kölcsönzünk, azért a mi beteges és rosszul nevelt lelkünk orvoslására szorul, ezt pedig, a mi természetes egészségünk helyreállítását, egyedül a bölcsészet nyújthatja nekünk». A Horatius költeményeiben előforduló sententiozus mondások, erkölcsi tantételek, a melyek mintegy a politikai és társadalmi jelenségekből elvont tanulságok azáltal, hogy számos történelmi tény charakteristikus összefoglalását teszik lehetővé, a következő szép bölcséleti elvek beplántálására alkalmasak, melyeket a tanuló útravalóul az élet küzdterére magával vihet.²

¹ V. ö. Vallás-erkölcsi viszonyok a római császárság fénykorában. Friedländer nyomán átdolgozta dr. Bozóky Alajos, 1894. 197. l.

² Igen megszivlelendők erre nézve Dettweiler szavai (i. m. 214. l.; l. *Gymnasium* 1897. 648., 649. l.): «Ha tehát Horatius költeményeit csoportonként és pedig ama nagy csoportokon belül, a melyekben ő maga azokat egyesítette és kiadta, belvilágunknak a természethez, az emberi élethez és isteni világhoz való vonatkozásai szerint olvassuk, akkor ez semmi esetre sem ered sematizáló hajlamból, hanem csak azon meggyőződésből, hogy minden tanításnak a legmagasabb értelemben . . . koncentrálnak és egyesítőnek kell lennie és hogy azon a fokon, a melyen a tanítást a dolgok lényegének, a philosophiai elemnek kell áthatnia, annál inkább arról van szó a szétszórtat úgy rendezni, hogy egy tartalmas életnézetnek megalapítása előkészíthető legyen. Mert nem egy aethetizáló és ezért az akaratot kevésbé ingerlő tárgyalás kell hogy czélunk legyen, hanem olyan, a mely lehetővé teszi, hogy egy olyan okos és tisztességes embernek, mint Horatius volt, tapasztalati világát felfogjuk».

Azon főszmék architektónikus szerkezete, a melyeket Horatius költeményeiből — itt-ott indirecte is — kivehetünk.

<i>Szellemi, erkölcsi, társadalmi rend és összhang.</i>	Alárendelés az egyetemes törvénynek:	{ a természeti törvényeknek; az egyetemes erkölcsi törvényeknek;
	Az istenekben való hit és az azoknak való alárendelés:	{ félelem az istenek iránt; az istenek tisztelése; az istenekhez való könyörgés; az istenek jóindulata; az istenek adománya; hála;
	Megnyugvás a változhatatlanban:	{ a mulandóságban; a halálban; barátaink elvesztésében; kincseink elvesztésében;
	Tiszta szív:	{ az érzelmekben; a vágyak megválogatásában; az áldozásban; a cselekvésben;
	Megismerése:	{ az értelmi szabályoknak; az erkölcsi szabályoknak; a mértékletesség erényének;
	Erkölcsi törvények, szabályok és kötelességek teljesítése:	{ az egyetemes erkölcsi eszmék iránt; az istenek iránt; az emberiség iránt; az ősök iránt; a haza iránt; más nemzetek iránt; embertársaink iránt; önmagunk iránt;
	Kiváló emberek intézkedéseinek és érdemeinek elismerése s az azoknak való meghódolás:	{ az uralkodónak való meghódolás; az uralkodó bölcs indézkedéseinek élvezése; mások kiváló példáinak követése;
	Az egyéni lélek vágyainak okos kielégítése:	{ a hazafias örömökben; a társas örömökben; egyéni foglalkozásban; egyéni örömökben;
	Szellemi belátáson (bölcsestegen) alapuló boldogság:	{ szellemi élvezetekben; a helyesnek megismerésében; a vágyak mérséklésében (lelki nyugalomban); erények gyakorlásában; a középút követésében; jellemben; a társadalmi összhangban; a megelegedésben; a halhatatlanságban.

Horatius költészete azért is igen érdekes, mivel a sok belső és külső háborútól kifáradt emberiség erkölcsi fejlődése határoló pontjának szomszédságában áll s mintegy a vallás eszméjébe olvadó köz- és egyéni üdv utáni reménykedésnek megtestesítője. Köteményeiből, illetőleg az Augustus-korabeli római műveltségéből láthatjuk, hogy a művészetek — ideértve a költészetet is — különösen akkor keletkeztek és virágzottak, midőn a fent vázolt realiak közül a másodiknak és harmadiknak (a hadügynek s magánrégiségeknek, továbbá az állami élet tényezőinek) viszonya az elsőhöz (a valláshoz) meglazult vagy zavarossá lett. Mivel az eszmék és a forma összhangzatának keresésében születtek, igen alkalmasak úgy a gondolatok, mint a tudás összeszövésére különben is azon sok alkotásra képesítő koncentrálásnak eszméje következtében, mely alkotások úgy a görögöknél, mint a rómaiaknál a köztársaságok bukásának közeledésekor a költészetben, tudományokban és képzőművészetekben konkrét változatos szellemi termékekben öltöttek testet. Nem szükséges fejtegetni, csak röviden kell hangsúlyozni, hogy ezen konkrét alkotások azért lettek oly kiválókká és mindig tanulságosakká, mert bennök a korszellem, számos eszme és igazság, a gondolatok és érzelmek más műveltségi rétegekből is vett láncszemekből készült egész láncolata nyert szerencsés kifejezést* s így mindezeket a tanítás folyamán előfordult olvasmányokból ismételtlen ki kell aknáznunk, hogy azok szellemébe behatolhassunk, de mégis úgy, hogy ezek egymásba folyván, összetömörödve élénk varázsolják a klasszikus remekművek, mintegy gyakorlati érvényesülésre szánt igazság létrejövetelének és konkrét mi-voltának titkát.

Mint a társadalmi rendezkedést, úgy ezen szellemi produktumokat s a koncentráció hozta létre s csak koncentráció lesz képes azokat

* Nézetem szerint az erdélyi r. kath. státus professzorainak azon terve, hogy a gymnasiumba magánolvasmányokul a latin és görög írók is bevittessenek (v. ö. Erdélyi Károly: Keresztény latin és görög szerzők a gymnasiumban: Kolozsvári kegyesrendi főgymn. 1898—99. isk. év értesítője 9—27. l.), csak akkor lehet üdvös, ha megfelelő fokozatban a keresztyén és pogány eszmék architektonikus elrendezésének és koncentrálásának tesz szolgálatot. Bár meg kell vallanom, ez magánolvasmány útján alig lehetséges. Ennyiben kívánom Bódissnak szintén e kérdésben írt kiváló cikkét (A pogány és keresztény klasszikusok kérdése gymnasiumunkban. Egyet. Philol. Közl. 1901. 698—711. l.) kiegészíteni Mengének ezen szavaira is hivatkozva: Wenn so der Schüler von höherem Standpunkte aus die bekannten Einzelheiten überblickt, neue Beziehungen entdeckt, welche zwischen ihnen bestehen, dann fügen sich ihm die Einzelheiten zu einem geschlossenen Ganzen zusammen, die er leichter behält. (Einheitlichkeit des Unterrichtes an höheren Schulen. Lehrpr. und Lehrg. 1898. 54. füz. 25. l.)

megértetni, melyekben főleg az egyéni subjektívizmus, az egyéni szenvedély, az erős individuum, a létrehozó és összetartó belső erő, mely belső erőnek érezhetőbb lüktetése — pl. a cicerói szónoklatokban — szintén előnyös pszichológiai momentum arra, hogy a tanulók közvetlenebbül ismerhessék meg az egyént és művét s nagyobb érzelmi emócióval is vezettessenek a realiák élénk s közvetlenebb felfogására és egy írói alkotás területén való összefoglalására. Cicero azért is kedvelt olvasmány a porosz gimnáziumokban, a melyeknek négy magasabb osztályában olvassák, nálunk háromban.

Ha ezek után az a kérdés merülne fel, vajjon a — különben is egyoldalú s a legfontosabb tanulságokat nem közlő — klasszikus régiségtan önállóan is tanítandó-e az olvasmányoktól elkülönítve, határozottan azt kell felelnünk, hogy nem, még pedig az olvasmányok tartalmában gyökerező demokritosi *πολυνοή* végett az összefüggő érzelmek erősödésének és a jellemfejlődésnek nagy szolgálatot tevő centralizálás érdekében. Új tantervünk «az anyag helyesebb kiszemelését, czélszerűbb elrendezését, csoportosítását s megfelelő kapcsolatba hozatalát» tekinté a tanítás fő feladatának, a súlyt tehát a tartalomra fekteti, mi által a realiák tanításának sorsát is ezen czélnak rendeli alá. Az új tanterv eme fontosabb pszichológiai érdekeknek fokozottabb mértékben tesz eleget, még pedig tanulságosabb olvasmányokkal s a teljesebb koncentrálódásra bizonyos cselekvényi csoportoknál fogva drámaibb elevenségű művek, mint pl. Cornelius Nepos-féle életrajzok s Cicero nagyobb számú beszédeinek olvastatása által.

Mindamellet — nézetem szerint — óvakodnunk kell olynemű törekvés túlhajtásától, mely esetleg a belső tanulás és eszmetartalom megbecsülésének leszállításával a másodsorba kerülő ismerettani és értelmi realiák bővebb tárgyalására olyan olvasmányokra helyezi a fő-súlyt, melyek kevésbé nevelő hatásúak. Én legalább az alsóbb és magasabb rendű realiák közti viszonyt úgy fogom fel, mint Cæsar Sallustiusnál (*De conj. Catil.* 51. 12. 13.) az alsóbb s magasabb rangú emberek között e szavak szerint: «*Sed alia aliis licentia est, patres conscripti. Qui demissi in obscuro vitam habent, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt; fama atque fortuna eorum pares sunt; qui magno imperio præditi in excelso ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novere*». Nem helyeslem tehát az egész mű jellemére nézve igen tanulságos főrészeket * kihagyását.

A görög faji szellemnél intenzívebb erősödéssre törekvő római

* V. ö. Willmann i. m. II. 202. lap. «... mindenütt a legjobb, a klasszikus, a tipikus, a karakteristikus alkalmaztassék, hogy ez nagyobb terjedelemben zárt egészekben lépjen előtérbe....»

nemzeti szellem megértetésére, melynek az Aeneisben egyrészt ideálisabb irányba visszaterelt fejlődése, másrészt az egyéni akaratnak közakarattá kívánatos kiszélesedése, a különböző eszmeköröket összefoglaló és élénk kölcsönös hatásra kényszerítő kultiválásából keletkezett, a szellemi láthatár megrajzolása végett okvetlen szükségünk van az ismereteket magukba szívó eszmék oly architektonikus felépítésére, hogy ezen műveletünkben — mint már Horatius költeményeiről elmondottuk — a megszerzett klasszikus, különösen történeti ismeretek, mint nagyobb egésznek alkotórészei, nevezetesebb cél szolgáltatásban fokozott ethikai jelentőséget nyerjenek.* Nyilvánvaló, hogy az Aeneis tárgyalásánál szóba kell jönniök az összes legfontosabb realiaknak s ezeknek ezen mű harmas: vallásos, nemzeti és dynastikus eszméje alá kell kerülniök. Ez alkalommal foglalhatjuk össze röviden a VII-ik osztályban az összes realiakat, a mint azt az új tanterv is megkívánja. S ha már a *legalsó osztályokban* kezdjük s a többi osztályokban is gyakoroljuk a tanulságos igazságok kihozását az olvasmányokból, s a realiak bővítését egy osztályban sem mulasztjuk el, oly kevés számú, de annál terjedelmesebb gondolati egységnek birtokába juttatjuk tanítványainkat, melyeknek vonalába a többi realiak is sorakozni s azokból alkotott idomok keretében, mint szobrok és domborművek egy görög vagy római templomban elhelyezkedni fognak. E cél haladó előmozdítására alkalmasak már a harmadik osztálynak olvasmányai, melyek a római köztársaság történetéből vett egyes kiváló egyénekhez fűzött charakteristikus részleteket ölelnek fel. És ha már minden osztályban szoborszerű személyi központtal bíró teljes részletek nem kínálkoznak, mégis ezen tényező némi kárpótlására kerekdedebb részletek kiszemelése s a történetiróknál előforduló beszédek olvasása domborművű ábrázolásként szintén a vázolt célnak jelzett értelmű kiemelkedése végett kívánatos.

Az eddig vázolt fő szempontokat s a gyakoribb ismétlést szem előtt tartva, ha eltekintünk a realiaknak az első, második és harmadik osztályban való kisebb mérvű ismertetésétől, a negyedik — mint átmenetet képező — osztálytól kezdve én az előirt auktorok, illetőleg az ezekből kiszemelhető olvasmányok kapcsán — lehetőség szerint a hazai műveltség-történetünkre, illetőleg irodalmunkra való vonatkoztatással — a következő realiakat kívánám előadatni osztályonként, még pedig a latin nyelvből, negyedik osztályban hadgyűből: a hadsereg alkotó részei, tisztek, sorozás, fegyverzet, csatarend, útközet, katonai fegyelem, triumphus; vallásügyből: a római vallás mivolta s néhány főisten; állam-

* Cicero ethikai értelemben a kötelességeket ily fokozatokba osztja (De off. I. 45.) prima (officia) dis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliquis debentur.

szervezetből: a legfőbb tisztviselők; időszámítás; ötödik osztályban: lakosok, polgárok, polgári jog; istentisztelet, ennek helyiségei; Róma topographiája, forum, ennek épületei, építészet, római ház, prozódia és metrika; hatodik osztályban: államszervezet, kormányzat, comitiák, a többi tisztviselő; a hadügy további bővítése: tábor, menet, várvívás, tengerészet; vallásügyből: egyes istenek behatóbban, vallási szertartások, áldozatok; ünnepi játékok, holtak eltakarítása; a szobrászat története röviden és néhány szobormű ismertetése; hetedik osztályban: igazságügy, bíraskodás; pénzügy; a vallásügy felelevenítésével az antik és keresztyén szellem érintkezése; a festészettel kiegészítve a képzőművészetek s a többi realia rövid összefoglalása; nyolczadik osztályban: államszervezet a császárság korában (összehasonlítva a köztársasági államszervezettel), állami közigazgatás; Horatius kapcsán magánrégiségekből: iskolázás, írószerek, napirend, viselet, étkezés, villák; a legfőbb vonásokban összefoglalt gymnasiumi klasszikus olvasmányok, régiségek és művészettörténet elisméltése s legfontosabb tanulságok megállapítása után röviden a római irodalomtörténet. (Az irodalomtörténeti összefoglalást azonban Tibullus, Catullus és Propertius kimaradása az ötödik osztályból némileg hézagossá teszi.) Görög nyelv és görögöt pótló irodalomból (körülbelül olyan beosztással, mint a latin nyelvből), ötödik osztályban: vallásügy; építészet; magánrégiségekből: vendégszeretet, étkezés, prozódia és metrika; hatodik osztályban: államszervezet; vallásügy folytatása: egyes istenek, vallási szertartások, papság; hadügy; szobrászat; hetedik osztályban: hadügy (befejezés); vallásügy (befejezés); festészettel kiegészítve a művészettörténet és a többi realia összefoglalása; nyolczadik osztályban: államszervezet (befejezés); bíraskodás; mind a négy osztályban átvett olvasmányok és realiak összefoglalása s a görög műveltség szellemének jellemzése után főbb vonásokban az irodalomtörténet. Megjegyzem, hogy az új tanterv a művészeti remekek tanítását nem említi sem a latin, sem a görög auctorok olvasásánál. Ellenben a nyolczadosztályú görögöt pótló irodalomnál kívánja azoknak tárgyalását.

Azt hiszem, csak véletlenségből maradt ki, mert hiszen a művészettörténeti oktatásnak az ismeretek megszilárdítására való alkalmas voltánál fogva is szükséges tanítását a miniszteri rendelet úgy is kifejezte. Csak az kár, hogy iskolai célra írott művészettörténetünk még nincsen.

A klasszikus realiak, még ha az olvasmányokkal kapcsolatban is taníthatnak, nagyobb egésznek: a lelki életnek szétszedhető kisebb részei gyanánt tűnnek fel. A szétdarabolódásnak azon ellenszeréül, hogy a szétszedés az egy auctorból szerzett ismeretek egységét meg ne bontsa, első sorban a vázolt módszer szolgál, mely bizonyos, összefoglaláson alapuló

kisebb-nagyobb egységek vonalait rajzolja meg. Azonban az észnek ezen kisebb-nagyobb egységek vonalhosszain való tájékozódása a még nem eléggé fegyelmezett tanulóknál oly problematikus és ingatag, hogy az egyes egységek vonalainak alátámasztására okvetlenül vastagabb támpontokra van szükségünk, különösen akkor, ha terjedelmesebben tanítandó realiákról van szó. S elfogadván Kantnak állítását,* hogy: «a gondolatok tartalom nélkül üresek, szemléletek fogalmak nélkül vakok, azért: ép oly szükséges, hogy fogalmainkat érzékkítsük (azaz, hogy tárgyat a szemléletben fűzzünk hozzájuk), mint hogy szemléleteinket érthetővé tegyük (azaz fogalmak alá hozzuk)», az iskolai szemléltetésekre a tanulóknak, mivel úgy is iskolában szerzett absztrakt ismereteihez képest kevés és igen kevésbé szabályozott s gyakorolt tapasztalata s gyenge tapasztalati megfigyelő képessége van, azon célból is van szüksége, hogy további — önállóan szerzendő — fogalmainak valami valóságosabb tárgyi alapot és központ adni tanuljon. Erre igen alkalmas módul és eszközül kínálkozik a művészettörténeti oktatás, természetesen jó képekkel való illusztrálás kíséretében. Azon főbb klasszikus művészettörténeti segéd-eszközökön kívül, melyeket Spitko az Egy. Philol. Közönyben (1887., 226—231.) ajánl, célszerűen használhatók még: Seemann: Kunstgeschichte in Bildern. (Systematische Darstellung der Entwicklung der bildenden Kunst vom klassischen Altertum bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Öt részben, kötve. Körülbelül 50 márka.), részben a klasszikus művészettörténetre felhasználható: Seemann's Wandbilder: Hundert Meisterwerke der bildenden Kunst aller Zeiten (10 kép. 15 márka, az egésznek ára. 150 márka.), Dr. Luckenbach: Abbildungen zur alten Geschichte, 1900. (1-50 márka), Schmid H. S., Kunststilunterscheidung: Baukunst, Ornamentik. Bildhauerei, Kunstgewerbe, 240 Illustr. 1897. (44 lap), az antik szobrok reprodukcióinak bemutatására: Hoppe: Bilder zur Mythologie und Geschichte. Wien, 1899. (V. ö. a Stampfel-féle zsebkönyvtárban megjelent: Boros Rudolf-féle Stilismé-vel), Pasteiner műv.-történetén, Divald műv.-tört. korrajzain és Hampel: Az antik szobrászat történetén (Gardner után) kívül a tanárnak jó szolgálatot tesz: Lübke—Semrau: Die Kunst des Alterthums, 1899., az egész műv.-tört. oktatásra: Kurzgefasste Geschichte der Kunst, der Baukunst, Bildneri, Malerei, Musik von Dr. Ernst Wickenhagen, 1899. (5 márka), Hermann Riegel: Die bildenden Künste, kurzgefasste allgemeine Kunstlehre in æsthet., künstlerischer, kunstgeschichtlicher und technischer Hinsicht, Frankfurt am Main, 1895. (Negyedik kiadás). A művészetnek erkölcsnemesítő és a nemzeti vagyonosodást előmozdító hatásával foglalkozik: Pfau L.: Freie Studien munkájában.

* Kant: A tiszta ész kritikája 64. l.

A művészettörténet tárgyai magok is több század, sőt évezred legnevezetesebb szellemi és erkölcsi életének, kulturális mozgalmasságának megkeményedett szemléltető eredményei, számos társadalmi és politikai esemény összehatásának nemcsak szüleményei, hanem mindig oktató tanuságai, s jó képekben bemutatva a mélyebb eszméltető vizsgálódásnak ingerlő fizikai okai lehetnek. Igen jellemzők Lichtenfeldnek az építészetről mondott ezen szavai: ¹ «A térbeli művészetek között az építészet valamennyi közt a legformaibb. Az egyes stílfajok jellemüket egy ideális tartalomnak kifejezésében birják s egy világnézetet is kifejezésre juttatnak: a hellén templom alacsony, kevés terével könnyen áttekinthető, az igen eszesen kigondolt symmetriával, a színek és oszlop-rendszerek derült ékességével a szemet gyönyörrel eltöltve, azt a jókedvűséget tükrözteti vissza, mely az életnek határai közé van zárva és célját abban látja, hogy ezt az önmagában tökéletes szépségnek egészévé alakítsa».

Az építészet tehát főleg a faji, a nemzeti s az eredetében ugyan idegen behatásokat mutató, de természetében arányos s összhangzatos művelődési élet legfőbb életnyilvánulásainak magyarázására, a szobrászat és festészet a görög lélek világosabb s mindig okszerű folytonosságot fel-táró erélyesebb mozzanatainak fejtegetésére s így az individuumot moz-gató általánosabb tényezők és a több tényezőt mozgó korszellem psychologiai megértésére igen alkalmas.²

Úgy a görögök, mint a rómaiak faji és nemzeti vonásai a művészetekben sajátosan letükröződtek s több-kevesebb önállósággal fejlődött stílusok eredetiségében fejeződnek ki. Jóllehet már a klimatikus feltételek és szükségletek okozzák az építészeti módnak különbözőségét, mégis a művész — úgymond Boeckh ³ — egy oly benyomást törekszik létrehozni a kedélyre, mely megfelel az ő nemzete vagy törzse sajátos fel-fogásának, a mi által az építészeti módnak összjelleme meg lesz hatá-rozva és ezáltal megint az egyes épületrészeknek az alakja, úgy hogy az egyes tagból meglehet ismerni az egésznek jellemét. A dór és jón rend-szerben, amannak komoly méltóságában, szigorú symmetriájában (mely-nek a triglyphosok is szolgálnak), ez utóbbinak gyengéd tagolásában,

¹ Die formale Bildung című értekezésében: Jahrbücher für Philologie und Pädagogik. Zweite Abtheilung. Herausgeg. von Richard Richter. 1895. (121—149. l.) 144. l.

² Psychologiai tekintetben fontos fejtegetésekre szolgáltatott alkalmat a Hadrianus kedvelte Antinousnak szobra. L. Laban művét: Der Gemüts-ausdruck des Antinous. Berlin. 1891.

³ Boeckh: Encyclopädie und Methodologie der philol. Wissenschaften. 1886. 476. l.

finom nemes külsejében e két népfajnak hasonló jellemvonásait vehetjük észre. A római építészetben ama világhatalomra hivatott nép merész kedvtelését látjuk a nagy dimenziókban, tömeghatásokban és térfejlődésben, a mely népnek nagy hivatását Vergilius ezen szavakban fejezi ki: *parcere subjectis et debellare superbos*. Így vagyunk a szobrászattal is. A dórstilű plastikában a hatalmas erőnek kifejezése zömök, gyakran durva alakban mutatkozott szigorú, sokszor merev tartásban, individualis arczkifejezés nélkül. A könnyebb és mozgalmasabb ión stílusban a testtartás szabadabb és élénkebb. A fejlődő művészet később ezen faji jellegek összeolvasztására törekedett. A fenségebb dór stílus több sajátosságát követő Phidias vezetése alatt dór stílusban épült Parthenon skulpturáiban a testalakítás naturalizmusa ión élénkséggel és mozgékonyssággal párosul. A művészetek rokon vonásaiknál fogva a szellemi alkotás több más ágához fűzhetők. Aeschylus, Sophokles, Euripides, Aristoteles, Praxiteles és Dionysios művei a realizmust lehelik.

A rómaiak szellemileg a görögöktől függvén, ezeknek művészetét majd dicsőségük, majd hiúságaik hordozójául használják fel, s — mint a költők tehetségeiket kisebb-nagyobb érdemek magasztalására — inkább egyesek, mint a nemzet nagyságának hirdetésére fordítják. A népnek karakterében ily lényeges szellemi közösséget mutató realiaik tárgyalása az olvasott szöveg értelmébe több eleveniséget önt és æsthetikai, morális kellékeinél, nem különben a nemzeti génus kifejezésénél fogva az olvasmány tartalma és eszméje közt — különösen a szobrászati műrecek ismertetése révén — szorosabb kapcsolatot létesít, mint bármely más realia.¹ A hazai művészet történetében úgy az építészetben, mint a szobrászatban és festészetben számos klasszikus motívum van, melyekről (pl. a Nemzeti muzeum propylæái, Engel szobrai, Lotz festményei) a klasszikus művészettel összeköttetésben lehetne megemlékeznünk, mely utóbbiak, mint a görög mythologia alakjai, a klasszikus művészet (esetleg még a renaissancekori művészet által is ábrázolt) tárgyaival megvilágítva bizonyára nem fognak olyan «erőtelen, hideg phantazmákat» előidézni, a minőt az idejét multa mythológiának Bajza² a költészetben tulajdonít. A rómaiakéhoz — ha csak némileg is — hasonló műpártolás ápolására például szolgálhat Fáy András, kinek «Béltéki házá»-ban Karay azt fejtegeti, hogy a hazai művészet tökéletesítését úgy lehetne eszközölni, ha jeles európai művésztől jó másolatok s mintázatok sze-

¹ L. Lehrproben und Lehrgänge 1897. 52. füzetében dr. A. Rausch nyilatkozatát a művészet rendkívül nevelő hatásáról, Lessings Laokoon cikkében, 1. l.

² L. Lotz Album.

³ L. Irod. Tört. Közlem. X. évf. 3-ik füz. 1900. 305. l.

reztetnének az újkor remekeiről.¹ Műaesthetikai törekvéseinknél hivatkozhatunk Kármánra, kinek az Urániában több művészettörténeti (pl. görög oszlopokról) értekezést köszönünk.² Nem szabad azonban felednünk, hogy a művészettörténetet sikeresebben a gondolatok mélyítésével a szoros értelmében véve a szövegből kiindulva s ennek komolyabb tanulságaihoz visszatérve lehet tanítani, úgy hogy ezen kettős művelet következtében például Aphrodite bemutatásakor az érzékiséget csiklandoztató és más alárendeltebb motívumok hatása kellőleg ellensúlyoztassék, illetőleg a figyelmet eltérítő ingerlések legyőzessenek. S hogy az egymástól távolabb eső ismeretrészleteket minél jobban egyesíthessük s a több tárgyra is minél könnyebb átmenetekkel kiterjeszkeszhető koncentrációnak útját egyengessük, az anyagot a tanulók felfogásának megkönnyítésére legfőbb társadalmi életáramlatok szerint fel kell osztanunk. Ha például a görög szobrászat virágzó korszakát úgy mutatjuk be, hogy abban Sokrates és Plátó idejében a mélyebb philosophiai gondolkodás a phidiaszi, a békét felzavaró peloponnézusi háború idejében s ezután³ a többé-kevésbé hevesebb indulatok a kevesebb szellemi tartalmat kifejező, ám ezért nyugtalanabb skopasi és praxitelesi szobroknak adtak létet, akkor nemcsak vezérszémét nyujtottunk nekik, hanem egy mágneserőt is történeti ismereteiknek bizonyos cél felé való irányítására. A gondolatok obiectiválására czélszerű a művészettörténetre nézve főbb tételeket felállítani:⁴ Pl. 1. A görög római művészet eszméi. 2. A görög római művészet célja. 3. A görög római művészet tárgya. 4. A görög római művészet eredetének s kezdetének összehasonlítása. 5. A görög-római művészet fejlődésének összehasonlítása. 6. A római-művészet függetlenítése a görög művészettől. 7. A görög-római művészet stílusai. 8. A görög római művészet technikája. 9. A görög-római művészet hatása a keresztyén művészetre.⁵

A művészettörténet tanítása tervszerű szemléltetéssel — főképen skioptikonnal — összekötötte az ismereteknek matematikai biztosságot kölcsönöz (és pedig a nagyítás arányában a logikai «párhuzamos változtatások» módszere szerint) s azokat — a megfigyeléssel együtt —

¹ L. Fáy András életrajza. Irta Badics Ferencz.

² L. Aesthetikai törekvések Magyarországon 1772—1817. Irta Radnai Rezső, Budapest. 1889. 174. stb. lapokon.

³ L. erre igen érdekes példát: Demosthenes: A hűtlen követség ügyében, ford. Gyomlay 251—253. Solon szobrára nézve.

⁴ V. ö. Lehrproben und Lehrs. 1894. 38. für 66—93. Dr. Rudolf Menge cikkét: Anschaulicher Unterricht und Kunstunterricht.

⁵ A görög plasztikára vonatkozólag megkísértettem a tételek egy rendszerét összeállítani, a melyet e tanulmány végén talál az olvasó.

a tartalom és kifejezés proporciójának kisebb-nagyobb összhangjában tantárgyankint is közelebb hozza. Igen jó volna azonban a szemléltető eszközökből az egyes tantárgyakra nézve egy-egy kánont összeállítani, a minőt Franke ajánl,¹ vagy azon írókat (pl. Homért, Cæsart, Cicerót stb.), kiknek műveiből sokat olvas s a kikről sokat tanul a tanuló, oly képekben (pl. Launitz-féléken, vagy Luhs: «Culturhist. Wandtafeln», illet. Hirth-féle «Antike Charakterköpfe» cz. gyűjtemény alapján), illet. főszövevényekben bemutatni — a mint azt szintén Franke kívánja,² — melyekből az illetők jellemvonásai is kitűnjenek s a tanulók meg bővült gondolatai az ábrázolás tárgyában az individualis asszociálások folytán rendkívül önállóan létrejött súlypontot nyerjenek, a mely annál szabadabb és érdekesebb, minél több forrásból erednek az egy-egy személyre vonatkozó ismeretek.

Az értekezésem elején is hangsúlyozott mértékletesség a mellékezebb ismerettani (pl. a művészettörténetben a dátumok, a nevek a fentiekhez viszonyítva kevésbé fontosak) realiak tárgyalásában csak a különböző konkrét részletek merev összetömörülésének — hogy úgy mondjam — lábtaposó összetorlódásának jótékony hiányával jár, ámde éppen azért az egyneműbb s ezért idealizálőbb vonatkozások lehetőségének előnyére a gondolatok ama kiterjeszkedése és összefutása, nemkülömben egymáshoz való illeszkedése következtében, mely az egy-egy időben nyújtott ismeretnek szétdarabolatlan térfogatán könnyebben s áttekinthetőbben mehet végbe és pedig igen alkalmasan a más tárgyból vagy auktorból szerzett rokon — s éppen e keretben való felhasználásánál fogva önként kínálkozó tudás nem kicsinylendő becsű összekötésére és kiszínezésére. S ha azt akarjuk, hogy az egy-egy tanulságos fogalomnak képe teljesebb és pozitívabb legyen, a tantárgyak rokon anyagát nemcsak egymással összekapcsolunk, hanem — a mire a jelen (különösen a bajor)³ tantervek bölcsen nagyobb súlyt fektetnek — összefonunk is kell. Az Aeneis VI-ik énekének tárgyalása alkalmával a túlvilági boldog életre nézve szólnunk kell Cicero Somnus Scipionisáról (De rep. VI. 9. etc.). Midőn Arion történetét olvassuk Ovidius Fastijában (II. 83—118), nem hallgathatjuk el Herodotusnak (I. 23. 24.) elbeszélését, Ovidiusnak ez olvasmányban a történetírótól való eltérését; továbbá Vergilius IV-ik eclogájának (IV. 22 stb.) azon részét, melyben ama (izsaiási) jövendölés

¹ Gymnasium XV. Jahrgang. 1897. 151. l. (Inwieweit empfiehlt es sich im sprachlichen und geschichtlichen Unterrichte Anschauungsmittel zu verwerthen?)

² Gymnasium XIII. Jahrgang. 1895. (Die Archæologie im Unterrichte unserer höheren Schulen.) 55. l.

³ Willmann i. m. I. 418. l.

van kifejezve, hogy az állatok — mint a Fastiban Arion énekének hatása alatt — egy jobb kor beálltát magával hozó gyermek születésekor meg fognak szelidülni. Továbbá a delphinről szólva elmondandó, hogy ez az antik és keresztyén symbolikában a halottak vezetője. Az antik sírokon egy Érost vivő delphin látható, a gemmákon gyakran a delphin fölött lepke lebeg, a hazatérő lelket jelezve. A görög művészeti technikák kis-ázsiai eredetének megbeszélésére, valamint a phoeniciaira visszavihető görög metallotechnika megvilágítására igen alkalmas Achilles¹ (Ilias XVIII. 478—608;) és Herakles pajzsa (Hesiodos Aspis 139—320), továbbá a művészi felfogás ismétlődésére a phidiaszi Athena Parthenosé és az Achilles-félével egybevetendő Aeneas pajzs (Aeneis VIII. 628—731), majd a pajzsábrázolások ismétlődő kedvelésének feltüntetésére hivatkozhatni II. Fülöp spanyol királynak csatajeleneteket ábrázoló pajzsára² (a madridi múzeumban) s némi kitéréssel a hazai régiségekre említést tehetünk a nagyszebeni Bruckenthal múzeumban levő halmágyi, szintén — szabályosan felosztott mezőkön látható — ábrázolásokkal variált pajzsról.³ Viszont a magyar koronáról nemcsak a történelemben szólhatni, hanem a görög nyelv tanára is bemutatthatja a rajta levő görög feliratokat s a korona alsó részének keletkezését levezetheti a görög diadémből. (Pallas lexikon.) Az antik szobrászat tárgyalása kapcsán röviden vázolhatjuk Pannónia ókori mythológiai emlékeit (összeállította — bár jelentékeny hiányokkal — Récesei Viktor).

A hazai humanistákon,⁴ Zrinyiaszon és a magyar klasszikus iskola többi képviselőin kívül, a kiknek művei viszonyunkat a klasszikus irodalomhoz ethikailag is igen elevenen mutatják, s így a tanítás nemzeti szellemű gyümölcsöztetésére igen alkalmasak, ha philosophiaibb szempontból a szellemnek — némileg hasonló körülmények között — rokon megnyilatkozásait akarjuk nagyjából, de a gondolkodásra igen felemelően hatva összehasonlítani, akkor az eszmék az eszményi célok és törekvések világánál (v. ö. pl. kisebb-nagyobb mértékben Xenophon beszédét: Anab. III. I. 14—47, II. Rákóczi Ferencz gyömrői táborban tartott buzdító beszédével⁵ és Hunyadi János beszédével;⁶ l. még Scipio beszédét:

¹ Hampel: Az antik szobrászat története. Budapest. 1900. 12. l. és Bartal-Hóman-féle Philol. Közl. II. évf. (1872.) 46—58. és 95—111. l. Lásd még Egy. Phil. Közl. 1894. 265—286.

² Nagy képes világtört. Irta Marczali H. VII. köt. 321. l.

³ Szilágyi S. Magy. nemz. tört. I. CLXII.

⁴ V. ö. Adalékok a humanizmus történetéhez. Ábel Jenő. 94—200. L. még Janus Pannonius egy költeményét Hegedüs J. fordításában: Érték. a nyelv- és széptud. köréből. 1896. VIII. sz.

⁵ L. Beöthy: Irod. tört.

⁶ Bonfini Decad. III. lib. V. 441—443.

Livius XXI. 40 stb. Hannibalék u. o. XXI. 43., Cæsarét: Comm. d. b. G. I. XL. stb.) olyan egybevetéseket¹ tehetünk a klasszikus és magyar irod. termékek között minő az átalakulás keresett mozgalmi között született Xenophoni *Cyropædia* (v. ö. Tennyson: Királyi idylljeivel,² Dugonicsnak politikai cizellatú «Etelká»-ja és Fáy Andrásnak *Béltekyház* cz. műve, vagy az uralkodói erények fontosságának hangsúlyozására amaz és Szkháros iHorvát Andrásnak: «Az fejedelemségről» cz. (1545-ből) hosszabb költeménye,³ avagy Plato Phædonja és Csokonainak «A lélek hálhatatlansága» cz. költői műve között kínálkozik. A világ — s római történetből sok részletet olvashat a tanuló — egyéb régibb költeményeket nem említve — Listi László Clades Mohachianájában, a melynek több versszakából a római hadvezér triumphusát is megismerheti.⁴

A heted. oszt. görögöt pótló irodalomban Eurypides Iphigeniája Auliszban támpontúl szolgálhat a nyolczadik osztályban Goethe Iphigeniája tárgyalásának.

Mindezen esetekben úgy az induktív mint a deduktív eljárással oly eredményekhez jutunk, melyek mint kiterjeszkedő körültekintéssel szerzett s egyetemeshez közeledő igazságok a tanuló gondolatainak tájékoztatás alapul, ám egyszersmind diskurzív s többféle tekintet serkenetével — a művészetekben kelt szellemibb gyönyörködéssel együtt — a valláshoz közelebb vivő ethikai érzelmeinek kifejlesztésére is fognak szolgálni.

Ezen oktatási és nevelési szempont szem előtt tartása mellett természetes, hogy Herbart szerint az eresztekeket, a melyekkel az emberi tudás összefügg, a legpontosabban meg kell vizsgálnunk, hogy a tanár képes legyen az egyszer felkeltett érdeklődésnek minden irányban való működését lehetővé tenni, hogy ezen érdeklődéssel, mint sajátlagos tőkével, a mit szerzett, takarékoskodni tudjon és hogy ezzel a megzavarásokat lehetőleg kerülje, a mi által ezen tőke megkisebbedhetnék.»⁵ A «non-nisi unum uno tempore» elvnek a nagyobbbszabású és egységes eszmék

¹ Itt jó szem előtt tartanunk Willmann következő szavait (i. m. II. 203. l.): Studien und Übungen, welche den Geist sammeln und vertiefen, stehen auch ohne durchgängig durchgeführten materiellen Zusammenhang mit ethischen Stoffen im Dienste der ethischen Konzentration:

² L. Budapesti Szemle 1889. 3-ik köt. 1—30. l.

³ L. Régi magyar költők tára 2-ik köt. XVI. századbeli magyar költők művei. Sziládi Aron. 168. s. köv. l.

⁴ Listi László munkái. Életrajzzal bevezette Komáromy András. 3-ik kiadás. Budapest. 1891. 129—132. l.

⁵ Päd. Schrift. II. 19. l. L. Willmann i. m. II. 206. l.

kifejtésével a gondolatok plasticizálására jobban teszünk eleget a partiális részletezéseket sok tekintetben hátraszorító összpontosításnak olyan követésével, a minőre Rieder a «Berücksichtigung der Concentration beim Übersetzen aus dem fremden Sprachen in die Muttersprache» cz. igen tanulságos cikkében (melyben számos párhuzamos hely van összeállítva a világirodalom remekeiből)¹ vagy nálunk még a XIX-ik század elején a régi gymnasium rhetorika és poétika klasszisaiban használt Gatti József «Delectus Poëtarum» cz. kézi könyve, melyet megbővítve két kötetre egészített ki Lánghy István: Delectus poetarum pars secunda (Budæ 1825) Isten, világlélek, sors, természet, serencse, szeretet stb. ideáinak kifejtésére összesen 201 antik és újabbkori latin költőből² párhuzamos gondolatokat, leírásokat, legújabbban Bartal Antal ily című értekezésében «Találkozások a klasszikus és modern költészetben»³ nyújt. A mennyiben a latin és görög irodalom közt az associatio oly erős, a milyen más irodalmakban nincs, Homér és Vergil egyszerre olvashatók. És habár nincs Goethénk, kinek művei Sophokleséivel vagy Euripideséivel kölcsönösen magyaráznák egymást, mégis antik hatások nyomaira Csiky Gergely színműveiben szintén akadhatunk.

A tantárgyak közti technikai érintkezési pontoknak kell tekintenünk az új tantervben valamivel ügyesebben elosztott azon olvasmányokat, melyek több tantárgyban el vannak hintve.⁴ A legalsóbb osztályokban a görög-római mondák olvasása a magyar és német nyelv tanítása keretében szintén elősegíti a klasszikus tudás megerősödését. Csakhogy az I-ső oszt. magyar olvasókönyvekbe a görög mondák mellett pl. a Romulus és Remusról szóló mondát is jó lett volna felvenni. Hiba, hogy olvasókönyveink csak a második osztályban kezdenek kiterjeszkedni a római történetből vett olvasmányokra. A VI-ik osztályban a görög pótlóban és a német nyelvű olvasmányokban Antigone olvasása kölcsö-

¹ Jahrbücher für Philologie und Pädagogik Zweite Abtheilung. 1895. 230—247. A 230. lapon így szól: . . . endlich wenn man bedenkt, das sich aus der Berücksichtigung solcher Parallelstellen auch insofern Gewinn ziehen lässt, als auf diesem Wege so manche Aufschlüsse über Unterschied und Übereinstimmung antiker und moderner Anschauung, Auffassung, Empfindung und Kunstweise gewonnen werden, so liegt der überaus grosse Nutzen, den dieses Verfahren bietet, klar auf der Hand.

² L. Irod. tört. közlemények. 1899. 72—82. Janus Pannonius Erane-mosának fordítását Hegedüs Istvántól. V. ö. Vergil Aen. I. 82. stb. Ovid. Metamorph. XI. 478—569. és Trist. I. 2. 19.

³ Egy. Philol. Közl. 1894. 625—649., 721—757. és 822—856.

⁴ Az új tantervi felülvizsgálat «. . . az anyag helyesebb kiszemelését, az elszerűbb elrendezését és csoportosítását s megfelelőbb kapcsolatba hozatalát» tekintette főfeladatának.

nösen támogatja egymást. Az V-ik osztályban, a hol a reáliák rendszere-
sebb tárgyalása kezdődik, igen előnyös az ismeretani reáliák tanítására
az ókor történetének (ezen körülmény azonban ajánlatossá tehetné volna
Liviusnak meghagyását ugyanezen osztályban) tanítása, a VIII. osztály-
ban pedig — az ókori államkormányzati régiségek jobb megérthetésére —
a magyar nemzet államéleti fejlődésének összefoglaló áttekintése, továbbá
a művészettörténet kibővítésére a történet, a magyar irodalom és görög
pótló rajz tanításának keretében a különböző (ókori, középkori és újkori
és magyar) műalkotások ismertetése. Ilyképen az ismeretek kölcsönös
nedvkeringésére és részben kicserélődésére, nemkülönben új eszmék
felkeltésére igen gyümölcsözőtően kínálkozó czélszerűségeon kívül a
különféle tantárgyakban a hasonló, illet. rokon részletek tárgyalása igen
alkalmas annak kimutatására, hogy a különböző népek belső államéleti
nyilvánulásai (a mikre t. i. a jelen alkotmányra, törvényhozásra, az igaz-
ságszolgáltatásra stb. újabb történeti tankönyveink — igen helyesen —
kiterjeszkednek) is a részletekben hasonlóságot mutatnak, továbbá, hogy
ezen az állami életben, az irodalomban és művészetben, mint részlet-
eredményekben mutatkozó hasonlatosság középarányosnak tekinthető a
különböző történeti egészek között ezen arány szerint: $a : x = x : b$. De
hogy ezen arány felállítható legyen, ehhez nagyon szükséges tankönyve-
inkben a középarányost, azaz az említett hasonló, illet. rokon elemeket
egyenletesen összeállítanunk. Azért, ha a magyar történetben bírásko-
dásról, vagy művészetről van szó, akkor az aequilibrium végett is meg-
kivánhatni, hogy a görög-római történetben is legyen erről legalább
röviden szó. A mely eljárás a tantárgyak között mindenestre kívánatos
egyöntetőséget fog teremteni, a történet tanára munkájának még sem
oly megszorításával, mint azt Spitko azon ajánlata szülné, hogy az az
ókor tanításával kapcsolatban a görög-római művészettörténetet tanítsa.*

Ha a tanulók a tantárgyaknak nagyobb keretében mozgó bizonyos
hasonló szabályszerűség kellékével bíró ismétlődésnek tudatára akár
rámutatás, akár önálló észrevétel, illet. assimilálás útján fognak jutni,
ezzel már maguk is egy bizonyos és pedig felsőbb szellemi törvényhez
vezető összehasonlító módszernek alapjával fognak birni, a mely öntevé-
kenységre a tanulónak annál inkább kell utalva lennie, mivel a klass.
philol. tanár a rokon jelenségek gyakori összekapcsolására, saját tan-
tárgya didaktikai érdekeinek megrövidítése nélkül sokszor nem terjesz-
kedhetik ki, a mely körülményre való tekintetből a klasszikus reáliák
jelentékeny része — mint már említettük — más tantárgyba is felveendő.

S itt kijelentem, hogy nem tartom elfogadhatónak azt, a mit a
magyarszebeni evang. gymn. 1900-ik évi értesítőjében (5-ik lapon) olvasok,

* Egy. Philol. Közl. 1887. 225—231. l.

hogy a reáliák systematikus tárgyalásához hiányzik a kellő óraszám; különben is ezen systematikus tárgyalás a tartalomnak szempontjait háttérbe szorítja, pedig a tárgyalásban az iskolának szükségletei s nem a systema az irányadók. ¹(!) Ámde ha elfogadjuk azt, a mit ugyanezen érte-
sítőben (4-ik lapon) olvasunk, hogy a tanulók több év folyamata alatt a szükséges ismereteket az írónak jobb megértéséhez mindig újból erősít-
sék meg, hogy ezáltal az íróval intenzívebben foglalkozni képesek legyenek, akkor ezt másképp az ismeketek összezavarása nélkül nem tehetjük,
mint akként, hogyha az ismert vagy a megismertetésre czélszerű része-
ket úgy kötjük össze, hogy a fokozatos egymásutánban hidat építünk a
magasabb eszmék megközelíthetésére. A cicerói szavak: Peccatur pertur-
batione rationis atque ordinis, quidquid peccatur, itt megjegyzandók. ¹
Az Aeneis VI-ik énekének, Elysiumának, a boldog létnek s a túlvilági
létnek több egymást fejlesztő gondolat útján való megértéséhez, ha a
rómaiaknak és másoknak az a transcendentális létre vonatkozó hitét az
álmok jelentésébe vetett hittel meggyőzőbben akarom megvilágítani,
akkor nemcsak Cicero említett Somnus Scipionis-ére, Homéros több
helyére hivatkozhatom, hanem sorban elővehetem mint a tanulók által
megszerezhetett ismereteket: Cyrus álmát (Xenoph. Cyr. XIV. 2. 3.),
Croesusét (Herod. I. 34—43), Xenophonét (Anab. III. I. 11. 12), Hanni-
balét (Livius XXI. 22. 5. 6. 7.), Ptolomæusét (Tacit. Hist. IV. 83), Cal-
purniét, Cæsar feleségeét (Shakespeare: Julius Cæs. II. felvonás). ²

Kitérhetünk Arany «Nagyidai cigányok»-jára és Tompa «Bosnyák
Zsófiá»-jára. Aeneas alvilági útjáról szólván, kiterjeszkedhetünk György
magyar vitéznek vezeklésére a purgatoriumban ³ és Tar Lőrincz pokol-
járata. ⁴ Ily módszerrel megoldjuk azt a fontos feladatot is, a melyet
Huckert érdekesen fejteget, ⁵ hogy lehet t. i. egyes szempontok (mint pl.
hazafiság, vitézség s más erények szempontjainak) felállítása által sok
költeményt — különösen a történeti vonatkozásuakat — elismételni.
Igazat mond e szavaival: Mancher Gedanke der Gedichte, welcher unse-

¹ V. ö. Willmann i. m. II. 412. l.

² Lásd még: Vallásérkölcsi viszonyok a római császárság korában. Friedländer nyomán írta dr. Bozóky Alajos 1894. 62. l. — V. ö. még az organizációra nézve dr. Rud. Mengének idézett cikkét Lehrpr. und Lehg. 1898. 54. füz. 3-ik l. V. ö. még Willmann i. m. 238., 247—249., 308., 309.; 343., 344. és 346., 347. ll.

³ Egy. Philol. Közl. 1895. 439—459. l.

⁴ Régi magyar költők tára 3-ik kötet: A XVI. századbéli magyar köl-
tők művei. 2-ik kötet. 321—358: Tinódi Sebestyén: Zsigmond király és
császárnak krónikája. 358. l.

⁵ Gymnasium folyóirat. 1899—1900. 443. és 447. l. «Zur Wiederholung
der in den anderen und mittleren Klassen gelesenen Gedichte» cikkben.

ren Schülern der unteren Klassen noch nicht zum Bewusstsein gekommen ist, wird ihnen durch die Wiederholung erst klar. Manches Gefühl, wird so in einem Primaner geweckt und zu einem bewussten werden, das bei einem Quintaner oder Sextaner sich noch nicht voll entwickeln kann...

S midőn elismerjük, hogy akár az adott, akár az önkéntelen asszociálás és szinthezis igen előnyös a gondolkodás megállapodására s az ítéletek tisztázására, nemkülömben a többszörös kapcsolásra ösztönözött lélek tudvágyának ápolására is, egyúttal megjegyezzük, hogy az ily eljárás sokszor a kiindulási alapul szolgáló szövegre nézve érvényes szempontok, főbb igazságok és tanulságok súlypontját szét darabolja és az elsődrendű célok megcsonkításával más-más helyre teszi, ha éppen az ilyen asszociálásoknál és szintheziseknél a tanár nem jár el az olvasmány tartalmi mivoltához alkalmazandó rend követésével úgyszólván platói pszichagógiával, úgy hogy a kellően összeillesztett ismeretek oly mozgó funkcióhoz jussanak a tanulók gondolatvilágában, mint az egymással összekötött kisebb és nagyobb kerek egy mechanikai műben, hogy — úgy bánván el az oktatással nemesített indulatokkal, mint a léleknek húrjaival és hangjaival — az ismeretek számai a növendékben összefussanak s ekként az effektus már ne csak intellektuális, hanem etikai is legyen, mely az erényesebb erkölcsi igazságok szabatosab' megértésében, sőt megszeretésében is fog nyilvánulni. Aristotelesnek ide is vonatkoztatható szavai:¹ τὸ δὲ προεπὸν ἔξει ἢ λέξις ἐὰν ἢ παθητικὴ καὶ τοῖς ὑποκειμένοις πράγμασι ἀνάλογον nem hagyandók figyelmen kívül. Ellenkező esetben a tanára tanulók érdeklődésén és tevékenységén annyira nem fog tudni uralkodni, hogy a tanulók az említett társítás és összetételezés nélkül, továbbá az ezek által más más s kevésbé fontos oldalról felkeltett s a mellett kielégítetlen tudvágy háborgató hatása alatt az előadásokon nyugtalanul fognak viselkedni s csak arra fognak figyelni, a mit már — tudvágyaikat még mindig zavaróan ingerlő — ismereteik rövidebb hosszabb sorozatával asszociálni, illetőleg szinthezizálni tudnak. Azért ha valami előbb még elő nem fordult részlet iránt kívánok a tanulóknak érdeklődést kelteni, akkor ezen részletet a nagyobbakhoz kell soroznom s e végett a kisebb részt is felölöl felsőbb igazságot kell felállítanom, mert különben az érdeklődésnek egyenlőtlensége s eloszlódása következtében sokszor a tárgyalásban kitűzött lényeges cél, az eszme nem tud érvényre jutni, mivel ezt a másodrendű dolgok elhomályosítják, sőt el is tüntethetik. «A tanulók előtt már ismeretes tények, képzetek, alsóbb fogalmak emlegetésére keletkeznek és alakulnak elméjében a felsőbb fogalmak — úgy mond Brassai,² — nem pedig emezekére amazok.»

¹ Aristoteles Rhet. III. 7. 2.

² Brassai i. m. 30. 1.

Igy vagyunk a VIII-ik osztályban Horatiussal. Költeményeinek sok realia ismeretét feltételező olvasása is a fenti veszélylyel fenyeget. Ezért ezeknek elaprózása helyett jobb visszatekintnünk a többi római lyrikusokra s a szellemi rokonság feltüntetése végett a magyar Berzsenyre,¹ Virágra,² Kazinczyre,³ Kisfaludy Sándorra,⁴ Verseghyre⁵ és Orczyra⁶ hivatkozhatunk.

Tagadhatatlan azonban, hogy a bizonyos irányadó tulajdonsággal felruházott igazságok és principiumok körül csoportosuló tanártársi közreműködés a leghatékonyabb, mert a figyelmet és érdeklődést legjobban körvonalozhatja és lefoglalhatja. Ez áll különösen a felső osztályokra nézve, a melyekben a társítás szélesebb körben és szélesebb alapon megszabható lehet. A minnek módja most annál inkább volna keresendő, mert az új tantervben is célbavett egyenletesebb érdeklődés felkeltése az előbb mondottak értelmében azért is nehézségekbe ütközik, mivel jelenleg a tanár individualitásának a körülmények által is hatványozottabban kihívott érvényesítése oly ellentétes szellemet teremthet az összehatások kölcsönös befolyásában, hogy azokat a tsulóknak arra még nem edzett elméje megegyeztetni nem képes s ebben való kísérletezésében gyámolatlan marad. Innét is származik a tanulóknak a skepticismus, az unottság és a növekvő tanulási kedvetlenség. Ennek következtében, mivel hogy a tanulók úgy is felkeltett indulataikban sokszor korlátlanul s épen azért legtöbbször helytelenül folyamodnak s megszokottan s érzékenyen ragaszkodnak téves eszmetársításukhoz, úgy hogy az előadott realiaknak csak egy töredékes része marad meg emlékezetünkben, a realikat mint sok kis részből álló kisebb-nagyobb egységeket lehetőleg a legfontosabb eszmék kisugárzó fonalaival kell mintegy heuristique⁷ összefoglalnunk, még pedig azonképen, hogy ezen közösen követendő eljárás alapján a tanárok tanítási szelleme közti ellentétek annál inkább enyhüljenek, s az a csekélység, a mit a tanuló maga találhat, a tudás magasságával és a gondolkodási formák nyújtására már feladatokat is magában foglaló principiumok nagyságával kiegyenlíttessék. Az igaz,

¹ L. Kalocsai érseki főgymn. 1894/5. ért. »Párhuzam Horatius és Berzsenyi között» és Csengeri: Budapesti Szemle. 1882.

² Virág és Horatius. Kisújszállási ev. ref. főgymn. 1894/95.

³ Beöthy: Horatius és Kazinczy.

⁴ Kisfaludi S. és Horatius. Pannonhalmi szent-benedek-rendi főgymn. ért. 1899.

⁵ Horatius és Verseghy. Irod. tört. közl. 1899 aug. vagy szept.

⁶ L. Horatius hatásának nyomai a magy. klassz. kori költészetben. Bajai főgymn. ért. 1889/90. és ugyanezen gym. ért. 1895/96.

⁷ A plátói heuristikára nézve l. Schleiermachernek igen jellemző szavait: Grundlinien zu einer Kritik der bisherigen Sittenlehre. 1803. 478. l.

hogy az irodalmi művek alapeszméin történhető bővebb összehasonlítások, mint a való és az eszményi közt létező valószerűségek középmentékű tanulságai híján a tanuló értelmileg a reális ismereteket és eszével csak a spekulatív eszméket és gondolatokat sajátíthatja el így közbülső átmeneti fokozat megfelelő mennyisége és értéke nélkül, mindazáltal a két világnak — bár nehezebb, mégis a lélek által — rövidebb felidézésére bizonyos belső felrisszüléssel képes lehet. Ennek némi megkönnyítését, főleg az ész logikai fegyverzettségével lehetne elérni. Azért jó volna a logikát legalább a hetedik osztályban kezdeni tanítani, a nyolczadikban folytatni s ezt a tananyagot gyakorolni. Így legalább logikus kombinációkkal lenne megnyújtható az a vonal, mely megfelelőleg didaktikai és pædagogiai átmenetek híján a sima folytonosságban megszakad.* Tekintve a klasszikus realiáknak kiváló becsértékét és nagyságát, mely azért is igen alkalmas a fogalmak rendszerének megállapítására és gyakorlására, mivel pl. a latin nyelv a gymnasiumi oktatásban úgy is legtöbb órában szerepel s ezért legterjedelmesebb s egyuttal legszilárdabb talajul szolgálhat a logikai fejtegetéseknek, nem habozom kimondani, hogy a logika tanítása első sorban a klasszikus philologus tanár feladata lehetne. Ily módon a fentebb fejtegetett összefüggésbe jutott rokon tantárgyak a gondolati formák kitértetésére és plasztikusabb meghatározására következtében annál terjedelmesebb és határozottabb tudat területére és hosszvonalaiába fognak esni. A mire az ismereteknek egyre növekvő szaporodása közepette mindig kiáltozó szükség van; mert ha az irodalmi művek magyarázásában a fontosabb dolgoktól elszakítottan a kisebb realiákra, földrajzi és egyéb ismeretekre igen részletesen kiterjeszkedünk, megeshetik az, hogy — mint manapság igen gyakran az épület szerkezete és szilárdsága az ornamentumoknak és a dekorációknak — úgy a főérdekek az alsóbb rendű érdekeknek — itéleteink megtévesztésével — áldozatul esnek; s könnyen megtörténhetik, hogy a nyújtott ismeretek szociális-ethikai tendenciák nélkül azzá lesznek, a minek Seneca e szavai (Ep. 59.) jellemzik: *studiorum liberalium vana ostentatio et nihil sanantes litterae*. Bizonyára az ettől való idegenkedésnek lehet tulajdonítani, hogy a legfontosabb gondolatok megóvása és az akarat nevelése érdekében úgy a görögök, mint a rómaiak a polymathia ellen gyakrabban ellenszenvvel viseltettek. Ennek hátrányait az észnek logikai fegyverzettségével nagyrészt el fognók kerülhetni s a tanulók egyuttal tudásuk leghasználhatóbb gyümölcseinek birtokába fognak jut-

* Plátó jól mondja Politeiájában (537. C. a dialektikára czélozva)
 τὰ τε χυδῶν μαθήματα παισὶν ἐν τῇ παιδείᾳ γενόμενα τούτοις συνακτεῖον εἰς σόνοψιν οἰκειότητος ἀλλήλων τῶν μαθημάτων καὶ τῆς τοῦ ὄντος φύσεως. Μόνη γοῦν
 τοιαύτη μάθησις βέβαιος ἐν οἷς ἂν ἐγγένηται. V. ö. Willmann i. m. II. 196.

hatni, és pedig az által, hogy — a mit különösen a mai gyakorlati élet kérlelhetlenül megkövetel — az ész az erkölcsi szabályokat felölelő néhány legmagasabb philosophiai és vallási szempont talapzatára lép, melyről tekintve az élet jelenségeinek különféleségére is, saját belsejébe oltott törvényei s az ideák fejlesztette aristotelesi entelecheia szerint fog igazodni és pedig annál szükségszerűbben, minél sűrűbbek az élet aprózó jelenetei s minél biztosabban akar azok között mozogni. A mit ama összefoglaló tudományos s ethikai rendszerezés eszméjében is kifejezésre találunk, melynek a művelődés elméinek nagy megszaporodásakor a görögöknél philosophiailag Aristoteles, * a rómaiaknál koncentrállólag M. Terentius Varro: «Antiquitates rerum humanarum et divinarum»-ban, illetőleg több művében Cicero felelt meg legjobban.

Az elmondottak alapján összegezésem a következő:

1. A realiák az olvasmányokkal kapcsolatban s azokkal egyidejűleg tárgyalatassanak, még pedig a három legelső osztályban igen röviden, a negyedik, illetőleg ötödik osztálytól kezdve részletesebben, gondos csoportosítással s összegezéssel, nemkülönben — nagy terjedelmük következtében — mellé és alárendeléssel, úgy hogy az absztraktabb tanulságoknak és eszményibb igazságoknak az értelmi és ismeretani részizságok mintegy architektónikus szerkezetben alárendelve legyenek.

2. Minthogy a klasszikus olvasmányok tárgyalása úgy nyelv, mint tartalom szempontjából a klasszikus-philologus tanárra úgy is jelentékeny feladatot ró, a realiák jelentékeny része (pl. néposztályok, ezeknek jogai, a comitiák stb.) nagyobb terjedelemben az ókori történelemben tárgyalandó.

3. A vallás — ideálisabb gondolkodás fejlesztése érdekében s a felső osztályokban a művészetek eszméinek könnyebb felismerhetésére is — minden osztályban tárgyalatassék.

4. A realiák tárgyalásának egymásutánját az auktorok és olvasmányok egymásutánja fogja megállapítani, mértékét pedig szintén az olvasmányok természete és fontossága (pl. az Aeneis hatodik éneke több előismeretet feltételez) fogja megszabni.

5. A realiák főbb csoportjai a nevezetesebb társadalmi s állami életnyilvánulás módjait fejezván ki, mint főbb társadalmi s állami igazságok keretei és tényezői okvetlenül önállóan is feltüntetendők, s így — ha jó régiségtanunk nincs — az olvasmányok is ezen megállapított csoportnak megfelelően válogatandók ki.

6. A mennyiben — helyesen! — az olvasmányok utalnak reá a realiákra és ezeknek tárgyalási menetére, előállhat az az eset, hogy

* L. Willmann i. m. II. 300. s köv. l. V. ö. ugyan e szerző: Geschichte des Idealismus I. köt. 36. §.: Fortbildung des Idealismus durch Aristoteles.

ugyanegy osztályban — kisebb-nagyobb mértékben — tárgyalnunk kell a realiák összes csoportjait, mégis a csoportokat auktorok és így osztályok szerint kell felosztanunk, s ez esetben az illető osztály számára kijelölt csoportot a más osztályra eső csoportnál körülményesebben kell tárgyalnunk.

7. A felsőbb osztályokban a gondolkodás, a figyelem a részletező grammatizálás által le nem köttetvén, a főbb eszmék megismertetésére, a szerzett ismeretek rendszerezésére s ekkép a gondolkodás fegyelmezésére (különösen ha a logikát már a hetedik osztályban kezdenők tanítani) nagy súly eshetik, ennél fogva a többi rokon tantárgyra (különösen a magyar irodalom klasszikus termékeire) való gyakoribb vonatkoztatásnak is helye lehet.

8. Az új tantervet tartva szem előtt, az eddigi csoportokat azon említett elv szerint, melynek alapján osztályonként legalább is kétféle realia tárgyalására kerüljön a sor s az egyes realiákat ne csak bővítsük, hanem a tárgyalatokat el is ismételjük, úgy osztjuk be, mint előbb előadtam.

9. A régiségtant a VII-ik és VIII-ik osztályban a realiáknak főbb igazságok és erkölcsi elvek szerint való összefoglalására kell használnunk.

10. A realiák tanításában tehát nem hagyván tekinteten kívül (még mindig a régi) tanterv arra vonatkozó általános utasításait, melyek «különös figyelembe akarják vétetni a tanulmányok tárgyi és tartalmi oldalát és a tanítás anyagát ez irányban is a gymnasium azon sajátos céljához mérik, hogy ez ne a pusztá rátanítást, hanem inkább az értelmi nevelést, a megfigyelés ápolását és a gondolkodás fejlesztését tekintse az oktatás feladatának», egyúttal a sablonszerűségtől óvakodva arra törekszünk, hogy a kiválasztott olvasmányok megvilágítására az illető osztály értelmi színvonalához és szerzett ismereteinek mérvéhez szabott régiség-tani dolgokat előadjuk a tanterv és a realiák, *mint egész és rész természetének olyan szemmeltartásával, a mit Cicerónál (De off. I. 31. [110.]) olvasunk: «Sic enim est faciendum, ut contra universam naturam nihil contendamus, ea tamen conservata (a klassz. realiákról érve) propria nostram sequamur, ut etiamsi sint alia meliora atque graviora, tamen nos nostra nature regula metiamur».*

A görög plasztika ábrázolásai, alapeszméi a belőlük kitűnedező tanulások sejtetésével, aesthetikai és ethikai szempontok kidomborítása alapján.

(Ezen, nagyobb becs igénye nélkül, próbaképen, hosszabb elmélkedéssel készült táblázatban a csoportok és részeik általában véve a tökéletesebb, a transcendentálisabbról az öntudatosabb s emberibb jelenségekre mutatnak).

Rövidítések: H. = Hampel: Az antik szobrászat története. — Cs. = Csengeri: A görög földön. — M. = Müller: Handb. der klass. Alterthumswissenschaft VI. köt. — S. = Seemann: Kunstgeschichte in Bildern I. köt. — L. = Luckenbach: Abbildungen zur alten Geschichte. — B. = Boeck: Encyclopädie und Methodologie der philol. Wissenschaften. — E. Ph. K. = Egyet. Philol. Közlöny 1894. — Pall. — Pallas Lexikon. — P. = Pasteiner: A művészetek története.

A) A szellem küzdelme az érzelmekkel.

I. Legfőbb vallási eszme.

(Uralkodó hatalom, ezenvedély.)

1. A legfőbb vallási eszmének felismerhetetlen ábrázolása (kövekben, hegyes gyámoszlopokban, pillérekben), M. 524. ; B. 433.
2. Elemezhetetlen tulajdonságokkal való ábrázolás; ilyen lehetett pl. a reghioni Klearchos Zeus szobra. H. 6. ; L. 15. 22. 27.
3. Elemezhető és felismerhető tulajdonságokkal való ábrázolás a legrégebb attikai szobrászatban a templom oromcsoportjában Zeus a háromfejű Typhon ellen fordul. H. 36.
4. Zeus, mint nyugodtan szemlélődő álló alak Phidias korából. L. 16. 28.
5. Zeusnak sok felismerhető és aesthetikailag elemezhető tulajdonságokkal, uralkodó hatalommal való ábrázolása Phidiastól (H. 114.), Theokosmostól (H. 125.), Lysippos óriási Zeusa (H. 184.) Anaxagoras 15 láb magas Zeusa (H. 67.).
6. Zeusnak, mint tekintélyes főistennek ábrázolása, Oinomaos kocsi-versenyén az olympiai Zeus-templom keleti tympanonjában, Painiostól (Cs. 76., 77., 82.); Zeus a Parthenon keleti tympanonjában. (H. 98.)
7. Zeus ábrázolása egyoldalú hivatás és képesség fenségében, Leochares Zeus tonansa (H. 167.) a pergamoni oltár Gigantomachiájában (H. 218.) athéni pénzeken. (L. 17. 31. ; M. 815.)
8. Zeus, miut a testi vágyak rabja, midőn Herát lefátyolozza, nagy-görögországi szobrászat emléke. P. 271. ; S. 40. s.

II. Az istenek csoportja.

(Közös hivatás, kedélyesség.)

1. Istenek, hol állva, hol ülve, az akropolisi Niké-templom zophorosának keleti oldalán és a Theseionon. H. 119.

2. Az összes főistenek csoportja a Parthenon zophorosának keleti oldalán. Cs. 126.
3. A phidiaszi Zeus trónusát tartó talapzaton Helios, Zeus, Hera, Hephaistos, Charis, Hermes stb., Cs. 88. és H. 114.
4. Istenek és óriások összeütközése, a Parthenon keleti metoponjain. H. 110.
5. Zeus, Athéna és Herakles csoportja, Myrontól. H. 88.
6. Leto, Apollo és Artemis csoportja, idősebb Praxitelestől (Mantinea város egyik cellájában). H. 136.
7. Ülő Demeter és Persephone s mellettük álló Artemis és Anytos (titán) csoportja Lykosura város számára, Damophontól. H. 180.
8. Apollo és Hermes, kik a nymphák karát vezetik, csoport, thasosi táblán. H. 32.
9. Demeter, Hora és Jachos csoportja, idősebb Praxitelestől. H. 135.
10. Egy asztal istenek alakjaival, Megalopolisban, Damophontól. H. 135.
11. Muzsák (dombormű). S. 56. a.
12. Chariták és Hórák Athena Polias temploma előtt, Endios-tól. H. 45.
13. Istenek mulatozó csoportja, Herakles pajzsán, 6-ik kép. E. Ph. K. 275.

III. Az alárendelt istenek viszonya s személyisége.

(Alárendelés, fejlődő önállóság, gyengeség).

1. Egy csoportban a középén Zeus, mellette két oldalt a könyörgő istennők, Lykiostól. H. 129.
2. A Niké Apterost bekerítő márványsorompó három mezejének közepén a Niké Athénának diadalmi jelvényeket állítanak. H. 119. 120.
3. Egy csoport, melyben Marsyas satyr visszahökkenve bámulja az Athéna által eldobott fuvolát, Myrontól. H. 86. 87.
4. Herakles kivont karddal támad Atlaszra, Kypselos láda, 2-ik képsorozat. Cs. 66.
5. Hermes Alexandros elé vezeti Aphroditét, Herát és Athenát, hogy az szépségük felett ítéljen, Kypselos láda, 3-ik képsorozat. Cs. 66.
6. A Parthenon zophorosának keleti részén Zeus és a többi főisten s istennő. (Cs. 128.) Az olympiai Zeus trónusának talapzatán, (H. 114.)
7. Athena egyenrangú Zeusszal, a Parthenon nyugati tympanonjában (H. 98.) továbbá mint Athena Parthenos jobb kezében Nikével. (H. 94.)
8. Athena Polias ősi szobra az Erechtheion egy cellájában (Cs. 144.) Athena Parthenos üdvös hatása (H. 95.) Athena Lemnia, Phidiastól. (H. 115.)
9. Külön ábrázolt isteni személyek az említetteken kívül: Hera

Polykleitostól. (Argos és Mykene közt épült templomban) Pall. L. Ludovisi Hera S. 74. a. Léda (v. Nemesis?) S. 58. 4., Poseidon (L. 49. 103.). Hades, Agorakritostól (P. 208.). Apollo: Apollo Thermios az olympiai Zeus-templom nyugati tympanonjában (Cs. 78.): Amyklaei 15 láb magas Apollo: (H. 23.); a rhadusi Chares óriási, 100 lábnál magasabb Apollo (Helios) szobra (H. 204. 205.); Apollo bronz-szobra kezében szarvassal Branchidæ szentély számára, Kanachostól (H. 64.); Apollo Musagetes Bryaxistól (H. 166.). Gabii Artemis (S. 56. 4.). Aphrodite, ruházatos (S. 49. 3.; Pall. L.). Ares (S. 51. 7. és 66. 6.); knidosi Demeter (S. 56. 6.), egy más Demeter (u. o. 48. 2.); Dionysos (S. 51. 3. és 73. 3.); Hermes (S. 66. 1. és 7.); Eros (S. 66. 3.); Tyche (S. 74. 1.); Hestia Giustiniani (S. 39. 6.); Thalia (S. 75. 5.); Polyhymnia (S. 75. 4.); Alvó Satyr (S. 69. Erinnys. (H. 85.)

10. Hera és Athena egymást üdvözlik, atheni dombormű. H. 122.

11. Athena és Poseidon versenye a Parthenon nyugati tympanonjában. Cs. 122. 124.

12. Apollo és Marsyas zenei versenye, Praxiteles Apollo-szobrának talapzatán (mantinei csoportban). H. 161.

13. Belvederi Apollo, mint győzelmes isten. H. 225. 226. M. 726.

14. Artemis küzd, a pergamoni oltáron. H. 219.

15. Vadászó Artemis szobra (Menaichmostól és Soidastól). H. 61.

16. Sánta Hephaistos, Alkamenestől. H. 127.

IV. Vallási és természeti, ill. emberi eszmék találkozása.

(Oltalom, segítség, emberi sajtásághoz való hasonlóság.)

1. Olympiai Zeus-templom keleti tympanonjában Zeus, a nyugati-ban Apollo. S. 41. 1. 2.

2. Athena az aeginai templom tympanonjában. (H. 68.) Athena Promachos, Phidiastól (Cs. 113.).

3. Niké pálmaággal (L. 17. 34.); Niké Athenát megkoszoruzza, pergamoni oltáron. (L. 35. 73.).

4. Triptolemusnak, (ki Demeter és Persephone közt áll) fejére egy istennő koszorút helyez, eleusisi domborművü táblán. H. 122.

5. Poseidon megkoszoruzza Lysandert. több művésztől készített csoportban. H. 146.

6. Herakles hőstetteit ábrázoló metoponok az olympiai Zeus-templom. (Cs. 82.) A trojai háborút ábrázoló metoponok a Parthenon északi részén. (Cs. 119.)

7. Panathenæák a Parthenon zophorosán. Cs. 125—129.

8. Alvilági isteneknek férfiak és nők áldozati ajándékot visznek, a xanthiosi Harpya siremlékén. H. 25. 26.

9. Harmincznyolcz alakból álló csoport Delphiben, felállítva Lake-daimonia és Tegea lakóitól. P. 270.

10. Athenának felajánlott hajadonszobrok, Akropolisról. H. 38. 39.

11. Félig emberi, félig állati lényeket (dæmonokat) ábrázoló met-szett drágakövek mykenai korból. H. 13.

12. Athena, Hygiaia (H. 130.); Herakles Alexikakos, Ageladastól. (H. 63.). Cheiron feje, Cheiron és Achilles csoportból. (S. 69. s.)

13. Eros és Psyche. E. 77. 7.

14. Asklepios Alkamenestől (H. 127.), Thrasymedestől. (H. 179.)

15. Hermes alakját viselő férfi, vállán borjúval. H. 44.

16. Tánczó Satyr (S. 69. s.), tánczó Maenad. (S. 49. s.)

17. Nilus csoport. S. 75. 1.

18. A fáradt Herakles, Lysipptól. H. 185.

19. Az eget tartó Heraklesnek segítője, Atlas leánya (v. Hesperida). L. 16. 29.

20. Therai Apollo meztelen (H. 30. és 54.); óriási meztelen ifjú Apollo. (H. 29.)

21. Knidosi Aphrodite, Praxitelestől. S. 55. s.

22. Dionysos balkezére folytatja a bort a jobbában levő rhython-ból. H. 162.

23. Bikán ülő Európa, Pythagorastól. H. 90.

24. Aphrodite Pandémos, kecskebakon nyargaló női alak, érmeken, Skopas eredetije után. H. 170.

25. Apollo, kigyót célbavevő, krotóni érmen. (H. 90.) A Parnopios (Szöcskeirtó), Phidiastól. (H. 116), gyíkot ölő A., Praxitelestől. (H. 160.), A. Smintheus, rejtőző egérre figyelve, Skopastól. (H. 171.).

V. Vallási és természeti eszmék összeütközése.

(Győzelem nyersebb erőkkel; győzelem öntudatosabb erőkkel.)

1. Nyers természeti erőkkel való összeütközés: Gigantomachia a Parthenon keleti metoponjain (Cs. 118.), a pergamoni oltáron (H. 215—220.), Athena Parthenos pajzsának belső részén (Cs. 133.; S. 35. 7. Satyrok harcban egy Gigással. (S. 72. 1.)

2. Triposzt (a naptól kapott s a földtől kiárasztott hónek symbolumát) rabló Herakles, archaistikus dombormű, Drezdában, I. Pall. Apollo c.

3. Harcz állatokkal: Heraklesé, pl. marathoni bikával (S. 40. 10.), Theseusé a krétai bikával, selintumi metoponon. (H. 58.)

4. Kentaurok harca a Parthenon déli metoponjain (Cs. 118.), és olympiai Zeus-templom nyugati tympanonjában (Cs. 78.), phigaliai Apollo-templom zophorosán. (H. 138.).

5. Amazonok elleni harc, Parthenon nyugati metoponjain, (Cs.

119.), Athena Parthenos pajzsának külsején (Cs. 133.), Mausoleion zophorosán, (H. 172.), phigialiai Apollo-templom zophorosán, (H. 138.), a phidiaszi Zeus trónusának lécezetén. (H. 113.)

6. Athena győzelme Poseidonnal való versenyében, Parthenon nyugati tympanonjában, Cs. 122—124.

VI. *Erkölcsei eszmék.*

(Egyetemes igazság, nemzeti erő kifejtés, cselekvő derékség.)

1. Elvont igazság allegoriája: Bátorság és Hellas Euphránortól. Cs. 66.

2. Helyzetek allegoriája: Szerencse és Gazdagság, Thebæben, Kephsodotostól és Xenopontól. (H. 155.) Alkalom (*Kairos*) Lysipposztól. (H. 185.)

3. Esemény allegorikus ábrázolása: egy nőalak (*Nyx*) két kisdedet, egy fehéret (*Hypnos*) és egy feketét (*Thanatos*), mint nevelőanyjuk tart karján, Kypselos ládán, 2-ik képsorozat. Cs. 65.

4. Város személyesítése: Antiochia, Eutychidestől. H. 206.

5. Aktaeon kutyákkal. S. 40. 4.

6. A Dionysos elrabló tengeri kalózok bünhödése, homerosi hymnus nyomán, Lysikrates- emléken. M. 653.

7. Nemzeti eszmék: a Niké Apteros-templom zophorosának északi oldalán: a görögök a perzsák ellen küzdenek. H. 119.

8. Nemzeti fogalmak: achajabelieké, tarentumbelieké, mindkét csoport Onatostól (P. 251.), Attalosé az Akropolis déli falán. (H. 214—215.)

9. Személyes derékségi eszmék: athléták szobraiban: Eutelidastól és Chrysothemistől, (H. 63.), Ageladastól (H. 63.), Myrontól (H. 85., 88.), Pythagorastól, Polykleitostól és iskolájától (H. 140., 145.), Lysipposztól. (H. 182.)

VII. *Vallási és emberi eszmék összeütközése.*

(Öntudatosabb egyéni eszme győzelme a jelenség felett; öntudatosabb erő győzelme eszme felett; szenvedély működése.)

1. Szellemi fensőbbiségre nézve: régi xoanák, pl. delosi Artemis (A. 109.), Letoé (A. 110.)

2. Hatalomra nézve: Herakles legyőzi Thanatos, az ephesosi Artemis-templomon talált szloptónek (talán Skopasra visszavezethető) domborműve szerint. (H. 192. 193.)

3. Hivatásra nézve: Herakles a kerkopokat hordja mindkét vállán, selintumi metoponon. H. 56.

4. Alsóbbrendű szenvedélyekben: Perseus Athena jelenlétében lemetszi a Gorgó fejét, selintumi metoponon (H. 56.) Kapaneus, dombormű (S. 53. 7.), Meleagros (S. 57. 9.; Pall.)

B) Átmeneti csoport.*

VIII. Erkölcsei eszmék összeütközése emberi érzelmekkel.

(Vétség erkölcsi eszmék ellen; igazságszolgáltatás; nemzeti szenvedélyek összemérkőzése.)

1. Általános emberiekkel: a görög hősök a trójai falóból kibujnak, Strongyliontól. H. 133.
2. Cselvetés, Achilles pajzsán, E. Ph. K. 286. I.; és u. o. egy nyáj elrablása H. 12.
3. Törvénykezés, Achilles pajzsán. E. Ph. K. 286. és H. 12.
4. Összeütközés a fajbeliekkel: görög görög ellen küzd, Niké Apteros zophorosának nyugati oldalán. H. 119.
5. Összeütközés nemzeti érzelmekkel: a zsarnokölők csoportja Antenortól és ugyanezen csoport Kritiosból és Nesiotestől. H. 46.

C) Az érzelmek küzdelme a szellemmel.

IX. Emberies emberi érzelmek.

(Egyéni érzelem győzelme az eszme felett; az érzelem uralma helyzetek felett; szenvedély nyilvánulása.)

1. Dionysos gyermeket tartó Hermes, Praxitelestől. H. 156.
2. Silen Bacchus gyermekkel. S. 69. 1.
3. Eirene Plutossal, Kephisodotostól. H. 154. 155.
4. Leto és Ortygia karjain Apollo és Artemis, csoport, Skopastól. H. 170.
5. Eros, Himeros és Pothos (Szerelem, Kecs és Vágy) Skopastól. H. 170.
6. Marpessa két udvarlója közül a halandó Idast s nem Apollót választja, Kypselos láda, második képsorozat. Cs. 66.
7. Ugynevezett imádkozó fiú. S. 66. 2.
8. Ugynevezett oltalomért könyörgő. S. 42. 1.
9. Fékezhetetlen győzelmi vágy Ladas szobrában, Myrontól. H. 88.
10. Őrjöngő Bacchánszó, Skopastól. H. 170.
11. (Bosszú), Amphion és Zethos mostohaanyjukat, Dirkrét, ágaszkodó bika szarvához kötik, Apolloniustól és Tauriskostól. H. 223.
12. A Niobidák idősebbje a fiatalabb testvért védi. H. 188.
13. Megsebesült gall. S. 70. 2.
14. Egy térdreborult perzsa erős mozdulattal végső csapásra emeli fel kezét, attalosi szoborcsoportban. H. 214., 215.

* Az átmeneti csoportból előre és hátra egyenlő távolra eső csoportok jellemző eszméiben analógiák találhatók.

15. Menelaos üldözőbe veszi Helénát, hogy megölje, Kypselos láda, 2-ik képsorozat. Cs. 66.

16. Polyneikes szövetségeseket keres bátyja ellen, Kypselos láda, 1-ső képsorozat (Cs. 65.). Egymás ellen harczoló Eteokles és Polyneikes csoportja, Pythagorastól. (H. 90.)

17. Kergetés, emberölés, Herakles pajzsán, 2-ik kép. E. Ph. K. 275.

18. Leánykérők gyilkossága, Heroon zophorosán, (S. 54. 7.) Egy férfi egy nőt karddal döf át, dombormű spártai kődúc szélesebb oldalán. (H. 51.)

19. Menelaos Patroklos holttestével. S. 59. 7.

20. Athena szomorkodása a csatamezőn elesett harczosok miatt. H. 122.

21. Sebzett amazon fájdalma, Polykleitostól. H. 143.

22. Sirató asszonyok, egy sarkophagon. S. 56. 3.

23. Egy elhunyt családi képben karos székben ülve és környezve leányaitól, ión síremléken (H. 33.); egy leány megölt anyja mellett, Epi-nostonól. (H. 212.)

24. Síremlékek (S. 61. 1. 2. 3. 6. 7.), Aristioné (S. 35. 8.) Két leány virággal egy pharsalosi síremléken. (H. 34. 3.)

25. Orpheus bucsuzik Euridykétől (L. 42. 80.) Az elhunytak lelkeit ég felé vivő Harpyák, xanthosi Harpya síremléken (H. 25—26.).

26. Érzéki fájdalom túlsúlyban Laokoönban. Agesandrostól Athendonorostól és Polydorostól. H. 221. 222.

X. Emberi s egyéni foglalkozások.

(Egyetemesen működő jelenség; egyéni erő kifejtés, gyakorló ügyesség.)

1. Általános emberi foglalkozások: Achilles pajzsa.

2. Nemzeti foglalkozás: Oiomaos kocsiversenye: Kypselos ládán, első kép (Cs. 64.) és olympiai Zeus-templom keleti tympanonján; többi verseny (ökölviadal, birkózás stb.) Kypselos láda 3-ik kép. (Cs. 65.).

3. Egy város (Trója?) ostroma: Heroon zophorosáról (Trysa). S. 54. 8.

4. (Uralkodó foglalkozása) N. Sándor issosi csatája N. Sándor sarkophagján. (L. 43. 80.). Egy jelenet a Granicus melletti csatából, 34 alak (szobor), Lysippostól. (P. 278.)

5. Oroszlán és párdúc vadászat N. Sándor sarkophagján. S. 64. 1. 3.

6. Papok, papnők: Parthenon zophorosán. 28. 11.

7. Nehéz munka teljesítése: az akragasi Zeus-templom elsőemeleti fal gerendáját görbített hátú óriási telamonok hordják. H. 151.

8. Karyatidek az Erechtheion délnyugati sarkán a Pandrosion-csarnok tetejét hordják. H. 121.

9. Kosárvívők a Parthenon zophorosán. S. 476.

10. A költő lantját pengeti s énekel, egy akarnaniai síremlék domborműve. (H. 55.); lanton játszó költő. (S. 42. s.)
11. Fuvolások és czitherások a Parthenon frizén. Cs. 127.
12. Vigjátékjelenet. S. 76. s.
13. Színész. S. 76. 10.
14. Lovasok a Parthenon zophorosán. Cs. 127.
15. Borghese szobor, (harcost ábrázol, ki oda képzelt lovas ellen támadásra készül) Agasiastól. H. 224., 225.
16. Fegyverben futó Moraseas, Pythagorastól, H. 90.
17. Ladasnak, az olympiai versenyfutónak szobra. Myrontól. H. 88.
18. Versenyfutónő. S. 39. s.
19. Doryphoros, Polykleitostól. P. 269.
20. Dyskóbolos Myrontól (H. 85.), Nankydestól. (H. 145.)
21. Magát kenő athléta. S. 51. s.
22. Pratólaos az ifjú ökölvívó és Euthymus, híres lokrii ökölvívó, Pythagorastól (H. 90.); ökölvívó. (L. 22. 47.)
23. Küzdő csoport. S. 69. s.
24. Olympiai győző (harmadszor) (Alkibiades név alatt), talán Kresilastól. H. 132.
25. Apaxyomenos, Lisippostól. P. 278.
26. Kleon, thébai énekes szobra, Pythagorastól. H. 90.
27. Kedélyes társalgók Parthenon (keleti) frizén. L. 29. 20. 25.
28. Egy ember lakománál, muzsikusok, cyprusi művészet. M. 501.
29. Egy kothurnusokban táncolni készülő asszony, cyprusi művészetben. M. 501.
30. Tánczó lakoni leányok, Kallimachostól. H. 134. Astragalossal játszó nő. S. 76. 4.
31. Kocsivezető L. 22. 46.
32. Nausikaa cselédjeivel ruhamosásra indul, Kypselos lánán 5-ik képsorozat (Cs. 67.); Szolgálók, Parthenon zophorosán. (28. s. s.)
33. Köszörüs. S. 69. 7.
34. Tüzet szító gyermek, Lykiostól. H. 129 és 130.
35. A rostélyon beleket sütő rabszolga, (Splanchoptes). H. 130.
36. Tüske húzó. S. 39. s.

XI. Nemzeti eszmék.

(Nyersebb győzelem; öntudatosabb győzelem.)

1. Vallásiak: Panatheneák a Parthenon zophorosán. Cs. 125—130.
2. A Parthenon szobrai és domborművei. Cs. 113—137.
3. A görögöknek a perzsák ellen vívott esatában nyert győzelmeinek emlékére állított Niké Apteros templomot környező márványsorompó

belső felületén Nikék voltak ábrázolva (H. 119.), v. ö. Attalos csoportjával. (H. 212—214.)

4. Samothrakei Niké Demetrius Poliorketes tengeri győzelmének emlékére, a hellénisztikus kor elejéről. H. 228. 229.

5. Theseus tiszteletére épített Theseion oldalsó metoponjain Theseus hőstettei. H. 117. 118.

6. (Nemzeti játékok)olympiai kocsiverseny, olympiai Zeus-templom keleti tympanonjában. Cs. 176. 77.

7. Perikles ábrázolása mellképben, Kresilastól. H. 130.

8. Simonnak, az atheniek lovastábornokának szobra, Demetriostól. (H. 137.), marathoni hős. Aristion szobra Aristokleستól (H. 44.), a nyilaktól elesett Dieitrephes atheni hadvezérnek szobra, Kresilastól. (H. 131.)

XII. Szellemi, erkölcsi és természeti szépség.

(Védelem; szellemi közreműködés; istenihez való hasonlóság.)

1. Az eszme és kivitel egyensúlya és összhangja Phidiasnál, legtöbb kortársánál, Myronnál, Praxitelesnél, Skopasnál, Leocharesnél, Bryaxisnál és Lysipposnál. (H. 154.)

2. Apollo éneklő Muzsák körében, Kypselos lánán, 2-ik képsorozat. Cs. 66.

3. Apollo Kitharoedos, (L. 47. 101.), Apollo lyrával. (L. 43. 100.)

4. Dallamaiban gyönyörködni szokott Satyr, Praxitelestől. H. 160.

5. U. n. Apollo Choiseul, mint komoly tekintetű férfi (S. 38. a.); pergamoni Athena. (S. 43. a.)

6. Párisnak szobra (kinek jellemvonásai: hogy ítélte a három istennő szépségéről, hogy szerette Helénát és megölte Achillest, felismerhetők) Euphranortól. H. 105.

7. Homér apothozisa, dombormű, Archelaostól. S. 75. a.

8. Idealizált: Polykleitos, Euphranor, Kresilas (ki az embereket nemesebbé tette, H. 131.), Polykleitos (Quintilián szerint) a természet fölé emelte az emberi szépséget, Praxiteles és Lysippos megközelítették a természeti szépséget. (H. 137.)

9. Milói Aphrodite, nemes tartásban, formai kecscesel és viruló egészséggel. Pall: H. 227, 228.

10. Niké. Archermostól (H. 28.), Paioniosztól. (H. 83: 20. sa.)

XIII. Egyéniség, egyéni jellemvonások.

(Idealizált erő, jellem, gyarlóság.)

1. Öntudatos szellemi egyéniségre példák: Phidias Zeusa és Athenái H. 91—116.

2. Egyéni külsejü archaikus ülőszobrok a milétosiak, a brachidai Apollo-szentélyhez vezető uton (H. 24.); egyéni arcok sidoni sírládán, attikai mestertől. (H. 195.)

3. Az emberi test tökéletes ábrázolására példák: Myron szobrai (H. 88.). Polykleitos doryphorosa (L. 44. 33.), Praxiteles szobrai, (Langl), Lysippos apoxyomenosa. (H. 182. 183.)

4. Mausolos szobra Mausoleionról. (H. 173.); hellénisztikus uralkodó (S. 68. 3.); Fülöp és N. Sándor fogatokon, Euphranortól (H. 165.); N. Sándor szobrai Lysippostól (H. 183. 184.), Leocharestől. (H. 168.; S. 64. 1. 7. 2. 3.)

5. Homér (S. 75. 3.), Sokrates, Plato, Antisthenes, Aeschines, Sophokles, Euripides, Demosthenes alakjai (S. 62. 1. 7.; 1. m. többet, 67. 1. 2.), Anakreoné (S. 42. 2.): Sappho és Corinna arczképei, Silaniontól. (H. 164.)

6. Alkmene és Hermione hősnők szobrai Kalamistól. H. 85.

7. Lysistratos az arczokat híven másolta (H. 186.), Demetriost Lukianos emberkészítőnek nevezi, tulságosan hű ábrázolásai miatt. (H. 136.)

8. Amazon, érzéki szépségü (szép czombjai miatt Euknemosnak nevezetve), Strongylyontól. H. 133.

9. Alvó Ariadne (S. 74. 1.); Odysseus és Kirke, a mint a barlangban alszanak, Kypselos láda, 5-ik képsorozat. (Cs. 67.)

10. Lelki és testi fájdalom küzdése: sebzett amazon (H. 143.), hal-dokló gallus, attalosi szoboresoportból. (L. 38. 76.)

11. Gyarlótság: sántikáló Philoktetes, Pythagorastól. H. 90.

XIV. Mythosi, emberi és állati jelenetek.

(Közös fontosság; barátságos viszony.)

1. Mythos, ember és állat, assosi dór épületen, az epistylon domborműveiben. H. 26.

2. Zeus és sas, pergamoni oltár domborműveiben. L. 34. a.

3. Athena és bagoly, atheni pénzekben. L. 23. 51. 53.

4. Asteria (Artemis?) és kutya, s kigyólábu óriás, pergamoni oltár domborműve. L. 33. 70.

5. Kentaur és rajta ülő Eros. S. 69. 4.

6. Nereis lólábu s halfarku (ichthyokentauros) Tritónon. S. 58. 2. 3.

7. Két sphinx, lykiai sarkophag felső részén. S. 54. 3.

8. Földműves tehénnel dombormű. S. 76. 1.

9. Libával játszódozó fucska, a gyermekszobrairól híres Boëthostól. H. 204.

XV. *Állatok.*

(Erő; ösztön.)

1. Sas, mely Ganymedest égbe viszi, Leocharestól. H. 167.
2. Repülő sas kigyóval. L. 17. *sz.*
3. Oroszlánok sora, Mausoleionon. 174.
4. Oroszlánok és vadkanok harca, Herakles pajzsán, 4-ik kép. E. Ph. K. 275.
5. Oroszlánok megrohannak egy marhacsordát, Achilles pajzsán. H. 12.
6. Vadkan, tegaeai oromsorozatban, Skopastól. H. 170—174.
7. Lovak (s fogatok) Kalamistól (H. 85); a lovak a knidosiak kin-csesházának zophorosán, Delphiben. (S. 33. *sz.*)
8. Bikák arany serlegen. H. 11.
9. Tehén s más állatok ábrázolása, Myrontól. P. 256.
10. Griff aeginai Athena-templomon. S. 37. *sz.*

JANICSEK JÓZSEF.

A POROSZ KÖZÉPISKOLÁK 1901-i TANTERVE.

(Befejező közlemény.)

5. *Élő idegen nyelv*: a) a francia nyelv. III. g. 4 (—; m. 4) rg. 5 (—); IV—V. g. 2—2 (—1; m. 3—3), rg. 4—4 (—1), r. I—V. 6—6 (—; m. I—II. 5—5, III—V. 3—3); VI—IX. g. 3—3 (VI—VII—IX + 1; m. VI—VIII. 3—3), rg. 4—4 (—), r. VI. 5 (—), VII—IX. 4—4 (—; m. VI—VIII. 2—2). A gymnasiumban egygyel több óra van s máskép oszlanak el az órák, mint eddig; a realgymnasiumnak most kettővel kevesebb lett az óraszám; a főreáliskolában e tárgy órái nem változtak. A gymnasium francia nyelvi óráinál (20) kilenczezel több a realgymnasiumé (29), a főreáliskoláé pedig huszonhét (47). — A magyar gymnasiumban kötelező idegen nyelv (a német) óraszám kettővel több, mint a porosz gymnasiumban, — a reáliskolában a német nyelvnek tizen-nyolczezel van kevesebb órája, mint a porosz főreáliskolában a francziának. A mi gymnasiumunk német óráinál a reáliskoláé hattal több.

A tanítás célja a gymnasiumban az eddigi maradt: a XVII—XIX. sz. francia irodalom legkiválóbb termékeinek a megértése s némi gyakorlottság a nyelv szóbeli és írásbeli használatában. A realgymnasium ebből eddig is többet kívánt, most pedig ehhez járul a francia nép irodalom- és művelődéstörténetével, annak fontosabb részeivel való ismer-